

Špačková, Stanislava

Onymické transformace

In: Špačková, Stanislava. *Rusko-česká ekvivalence propriálních lexik : vlastní jména v překladu*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2017, pp. 31-84

ISBN 978-80-210-8687-6; ISBN 978-80-210-8688-3 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137138>

Access Date: 03. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

5 ONYMICKÉ TRANSFORMACE

Se znalostí typu a původu vlastního jména, typu textu (žánru) a funkce vlastního jména v textu je možné přistoupit k výběru nevhodnější metody převodu (onymické transformace).

D. I. Jermolovič uvádí, že na základě postulátu o prvenství formy⁶ by měl tvůrce překladového ekvivalentu dávat přednost zachování formy před obsahem. Ne vždy je to ovšem možné či vhodné, neboť tomu mohou bránit různé objektivní příčiny, jako třeba požadavek zprostředkovat význam VJ či existence zavedené podoby převodu na základě jiného než formálního převodu.

Propracovanou metodiku převodu VJ je možné najít v metodické příručce *Pismennyj perevod, rekomendacii perevodčiku, zakazčiku i redaktoru (Pisemný překlad, doporučení pro překladatele, klienty a redaktory, překlad S. Š.)*, která je dostupná online na webových stránkách Svazu ruských překladatelů (Sojuz perevodčikov Rossii)⁷ a byla schválena Národní ligou překladatelů (Moskva, 2012). Příručka rozebírá ryze praktická témata, jako je vztah překladatele a zadavatele, způsob uzavření smlouvy mezi překladatelem a zadavatelem, zachování stylu textu, formální stránky překladu, nakládání s novou a neznámou terminologií, provádění kontroly překladu a tak dále. Kromě toho je v ní zařazena také kapitola věnovaná teorii překladu vlastních jmen. Na konci příručky je uvedena řada příloh. Například příloha č. 8 uvádí *Tabulky praktické transkripce z anglického do ruského jazyka a z ruského do anglického*

6 «Если исходить из тезиса о «закрепленности» и «наднациональности» имени и руководствоваться постулатом главенства формы (ПГФ) при образовании межязыковых соответствий для ИС, то имя индивида (предмета), присвоенное ему в одном языковом коллективе должно (в принципе) воспроизводиться точно так же представителями всех других языковых общностей, как и в исходном языке. Поскольку звуковая форма языка первична, то речь идет в первую очередь о сохранении именно звуковой формы ИС» [Jermolovič 2005: 103].

7 Příručka je dostupná na webových stránkách svazu (www.translators-union.ru).

jazyka (Tablice praktičeskoj transkripcii s anglijskogo jazyka na russkij i russkogo na anglijskij). V úvodu kapitoly o vlastních jménech příručka potvrzuje domněnku, že žádná komplexní, a navíc legislativně zakotvená pravidla pro nakládání s vlastními jmény v Rusku doposud vydána nebyla,⁸ a je proto nutné se řídit doporučeními vědeckých autorit, které tomuto oboru věnují svůj výzkum.⁹ Za takovou autoritu je v Rusku považován již zmiňovaný Dmitrij Ivanovič Jermolovič, z jehož monografie *Imena sobstvennyje: teorija i praktika mež"jazykovoj peredači* čerpá i příručka Svazu ruských překladatelů. Metodám popsaným v příručce se zde dále věnovat nebudeme, neboť se téměř úplně shodují s výčtem metod, které uvádí D. I. Jermolovič. Jeho monografie je v tuto chvíli nejkompexnější dílem, které na poli translátologické onomastiky vzniklo. Jednotlivé metody převodu Jermolovič rozpracovává dopodrobna, aniž by se omezoval pouze na některé typy textů či žánry, jako to dělá většina ostatních teoretiků, a postihuje tak jak odborný, tak i umělecký a publicistický překlad. Kromě ucelené teorie převodu proprií nabízí i praktické transkripční a transliteráčnÍ tabulky přepisu z 26 evropských a východních jazyků do ruštiny. Ministerstvo školství Ruské federace publikaci doporučuje jako výchozí studijní materiál pro studenty lingvistických a překladatelských oborů a začínající i zkušené překladatele.

Vzhledem k tomu, že jeho metodologie pokrývá všechny potřebné oblasti, drží se jí jakožto metodologické základny i tato práce. Ovšem tam, kde je potřeba systém přizpůsobit česko-ruskému prostředí (D. I. Jermolovič se zabývá primárně rusko-anglickým převodem), se od dané příručky odchylujeme. Zvláště v oblasti terminologie se snažíme především o to, aby názvy jednotlivých onymických transformací nebyly v rozporu s překladovými transformacemi, které jsou u nás již zavedeny. Například pro pojem *транспозиция*, který Jermolovič užívá, zavádíme pracovní pojem *etymologická záměna*, abychom se vyhnuli terminologické polysémii s pojmem *transpozice*, který je u nás zaveden pro jiné účely (viz níže); stejně tak pojem *семантическая экспликация* převádíme nikoli jako *sémantická explikace*, kterou Vysloužilová chápe jako *opisný překlad*, ale jako *doplnění/rozšíření informačního základu*.

8 V České republice je situace stejná.

9 «Отсутствует единая, унифицированная и «официальная» система передачи иностранных ИС на русский язык и русских ИС на иностранные языки, которая могла бы удовлетворительно применяться во всех случаях. Разработанные за рубежом и в нашей стране системы по многим причинам не могут быть рекомендованы в качестве эталона, которому надлежит следовать, – некоторые страдают от искусственности конструкции, другие – от применения изобретенных сочетаний диакритических знаков с буквами для передачи звуков, третьи имеют узко ограниченную область применения (например, ГОСТ 7.79–2000 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом»), четвертые – вследствие внутренней противоречивости и непоследовательности применения ими же постулируемых принципов (например, Приложение 7 к Инструкции МВД РФ о порядке оформления загранпаспортов гражданам РФ, 2009 г.) и т. д.» [Рекомендация 2015: kapitola 5.4.1].

Podle Jermolovičova přístupu je pro vytvoření typologie překladových ekvivalentů (v naší terminologii pro vytvoření *seznamu onymických transformací*) potřeba nejdříve určit principy shody, na jejichž základě má být cílový text vystaven, a potom teprve stanovit metody, které k této shodě povedou (princip a metodu /potažmo typ onymické transformace/ je tedy potřeba oddělovat).

Princip shody je při hledání překladového ekvivalentu hlavním kritériem, jemuž jsou podřízeny všechny ostatní faktory. Pokud si překladatel (nebo zadavatel) zvolí za hlavní kritérium například princip zvukové shody¹⁰, volí překladatel metodu transkripce (anglické jméno *Abe* bude převedeno jako *Эйб*). Pokud je principem shody, a potažmo tedy hlavním kritériem, zvolena snaha o zachování jedinečnosti jména pro vyloučení záměny s ostatními variantami, zvolenou metodou bude metoda omezení variantnosti VJ – jméno tak bude mít v ruštině podobu *Эйбрахам*. Pokud například v biblických překladech považuje překladatel za důležité kritérium zachování historické tradice, bude jméno znít *Авраам* a metodou převodu bude metoda vyhledání původní podoby VJ (Jermolovič 2005: 115–116).

Metoda vedoucí ke shodě (v naší terminologii jednotlivé onymické transformace) je *způsob realizace zvoleného principu*, přičemž je potřeba mít na paměti, že metoda (onymická transformace) není principem shody určena jednoznačně (jeden princip je možné realizovat různými transformacemi v závislosti na dalších okolnostech). Stejně tak jedna onymická transformace může být vhodná pro různé principy. Různé metody vedoucí k tvorbě ekvivalentního pojmenování v cílovém jazyce tvoří typologii metod převodu vlastních jmen (Jermolovič 2005: 167), v našem pojetí jsou to jednotlivé onymické transformace.

Jermolovič (s. 115–166) ve své práci uvádí následující třídění¹¹:

1) Формально-ориентированные принципы

- принцип звукового подобия – *методы аллофонической, фонематической и фактической транскрипции*
- принцип сохранения графической формы – *метод прямого графического переноса*
- принцип графического подобия – *метод транслитерации*

2) Системно-ориентированные принципы

- принцип благозвучия – *метод эвфонической передачи*
- принцип сохранения тождества имени – *метод ограничения вариативности ИС*
- принцип адаптации имени к грамматической системе принима-

10 Princip shody je možné chápat také jako jistý typ ekvivalence, což je u nás termín častěji používaný. V tomto případě by tedy například šlo o ekvivalenci na úrovni fonémů.

11 Jednotlivé metody záměrně uvádíme rusky bez českého překladu, neboť uvádění doslovného překladu by z důvodu terminologické polysémie mohlo být závadější. V následující kapitole jsou již metody popsány česky, některé však nejsou přeloženy doslovně (kalkem), ale substitučně, aby korelovaly s již zavedenou českou terminologií.

ющего языка – *метод семантической экспликации, гибридный метод, метод морфограмматической модификации*

- принцип отражения национально-языковой принадлежности – *все методы формально-ориентированного принципа (транскрипция, транслитерация, прямой графический перенос)*
- принцип использования онимических ресурсов принимающего языка – *методы онимической замены и транспозиции*
- принцип следования исторической традиции – *метод использования традиционного именованя*

3) Содержательно-ориентированные принципы

- принцип отражения сигнификата ИС – *метод семантической экспликации, онимическая замена, деонимизация*
- принцип учёта внутренней формы – *метод калькирования, метод функциональной аналогии (замена внутренней формы)*

Naše pojetí a třídění onymických transformací sice z Jermolovičova třídění vychází, je však výrazně upraveno a přizpůsobeno pro potřeby česko-ruského převodu. Některé metody jsou vynechány, některé doplněny, některé pouze terminologicky pozměněny, aby nekolidovaly s již existující českou terminologií – komentáře k terminologickým změnám jsou uváděny v poznámkách pod čarou při popisu jednotlivých metod převodu.

Pro česko-ruský a rusko-český převod VJ jsme stanovili následující kategorie, které budou v následujících kapitolách podrobně okomentovány:

1) Onymické transformace zaměřené na formu

- princip zvukové podobnosti – *metoda praktické transkripce*
- princip převodu na základě grafické podobnosti – *transliterace*
- princip zachování grafické podoby originálu – *metoda přímého grafického přenosu (grafická transplantace)*

2) Onymické transformace zaměřené na význam

- princip zohledňující vnitřní formu a význam – *metoda kalkování a částečného kalkování*
- princip zohledňující pouze význam – *metoda onymické substituce (funkční analogie), deonymizace (explikace, opisný překlad, vynechání VJ)*
- princip zachování formální podoby propria a jeho významu – *metoda doplnění/rozšíření informačního základu, uvedení poznámky pod čarou, zdvojený převod*

3) Domestikační onymické transformace

- princip libozvučnosti – *metoda eufonického přizpůsobení cílovému jazyku*
- princip zachování totožnosti – *metoda omezení variantnosti VJ*
- princip využití onymických zdrojů přijímajícího jazyka – *metoda onymické záměny a etymologické záměny, vytvoření neologismu*

- princip zachování historické tradice – *metoda uzuálního a konsenzuálního převodu, precedens původního překladu*
- princip přizpůsobení VJ gramatickému a morfologickému systému přijímajícího jazyka – *hybridní metoda, metoda adaptace a morfologizace, větně-členská záměna*

4) Exotizační onymické transformace

- princip exotizace textu – *transkripce, grafická transplantace*
- princip zachování výchozí podoby VJ – *metoda vyhledání původní podoby VJ*

5.1 Onymické transformace zaměřené na formu

Jak bylo řečeno výše, rozdělení lexikální jednotky na vnitřní formu, vnější formu a obsah není konečné, neboť vnější forma se dále rozpadá na grafickou a fonetickou. Jde-li o transformace zaměřené na formu, rozhodujeme se mezi zachováním grafické či zvukové podoby výchozího VJ. Otevírá se tedy opět otázka, zda je primární mluvená, nebo psaná podoba jazykového znaku.

*Deklarace jazykových práv (Universal Declaration of Linguistic Rights)*¹² zaručuje každému člověku právo na co nejbližší fonetickou transkripci jeho jména v jakémkoli jiném psaném jazyce: „Everyone has the right to the use of his/her own name in his/her own language in all spheres, as well as the right, only when necessary, to the most accurate possible phonetic transcription of his/her name in another writing system.“ Stojí však za zamyšlení, zda by takový přístup neměl být přehodnocen, neboť charakter komunikace je v dnešní době převážně písemný, a grafická podoba jmen tak získává větší váhu než v minulosti. Toto by se mělo odrazit především na přehodnocení transkripčních pravidel, která změnou komunikačních kanálů zastarala a nereflektují potřebu bližší podobnosti přepsaného slova původní psané podobě. Problém je podrobněji rozveden níže (podkapitola 5.1.1.2), kde se pojednává o problematice přepisu českého *y* a *i* do ruské cyrilice.

5.1.1 Princip zvukové podobnosti – metoda praktické transkripce

Transkripce je zápis lexikální jednotky pomocí vhodně zvolených a obvykle normativně zakotvených znaků tak, že výsledkem je zvuková podoba lexikální jednotky.

---

12 *Universal Declaration of Linguistic Rights*. In: World Conference on Linguistic Rights. [online]. Barcelona: Culture of Peace, 9. 6. 1966 [cit. 5. 1. 2016]. Dostupné z: <http://www.unesco.org/cpp/uk/declarations/linguistic.pdf>.

Při transkripci je důležité mít na paměti, že způsob přepisu je plně závislý na jazykovém páru, v rámci kterého jméno převádíme. Pro přepis z azbuky do latinky proto neexistuje jedna univerzální tabulka transkripčních pravidel, neboť žádný jazyk není těm ostatním nadřazený. Jinými slovy neexistuje jediná azbuka nebo jediná latinka. Jméno *Ельцин* se tak do angličtiny přepisuje jako *Yeltsin*, zatímco do francouzštiny jako *Eltsine* a do češtiny *Jelcin*. Má to své výhody i nevýhody. Výhodou je to, že každý jazyk má svou variantu přepisu, která jeho mluvčím velmi přesně napoví, jak jméno vyslovovat, aby bylo co nejbližší výchozí variantě. Nevýhodou je pak to, že když nevíme, ze kterého jazyka bylo jméno přepsáno, jen velmi těžší budeme schopni rekonstruovat jeho výchozí podobu. Pokud si například chceme v originálních materiálech vyhledat informace o člověku, který je v ruském textu popisován jako *Юнг*, budeme hledat jméno *Young*, *Yung*, nebo *Jung*?

Pro správný přepis je proto důležité znát výslovnost slova ve výchozím jazyce a použít správná transkripční pravidla¹³ (nestačí znát pouze grafickou podobu, což je problematické především při přepisu z angličtiny, kde se grafická podoba podstatně liší od fonetické). Závislost transkripce na výchozím jazyce je názorně vidět v následujícím přehledu přepisu jména *Hugo* do ruštiny z různých světových jazyků:

- Z češtiny: *Hugo Haas* – *Гуго Гаас*;
- Z francouzštiny: *Hugo Lloris* – *Уго Льорис*;
  - ale Victor Hugo – *Виктор Гюго* (tradiční přepis jména);
- Z angličtiny: *Hugo Gernsback* – *Хьюго Гернсбек*;
- Z nizozemštiny: *Hugo van der Goes* – *Хуго ван дер Гус*.

Transkripce mezi češtinou a ruštinou se poměrně málo odlišuje od transliterace, neboť v češtině se slova obvykle vyslovují stejně, jako se píší. České jméno *Anna* se do ruštiny transkripčně i transliteračně přepíše jako *Анна*, zatímco anglické jméno *Anna* se v ruštině bude transkribovat jako *Энн* a transliterovat jako *Анна*. I přesto je však potřeba česko-ruskou transkripci a transliteraci rozlišovat, neboť ne všechna písmena se přepisují stejně (rozdíl je např. v přepisu písmene *e* a ve vynechání/nevynechání jerů v přepisu).

A. A. Reformatskij (1960: 6–7) rozlišuje transkripci vědeckou (fonetická a fonematická) a praktickou: «Термин транскрипция охватывает: А) научную транскрипцию, которая в свою очередь распадается на а) фонетическую транскрипцию и б) фонематическую транскрипцию. Б) Практическую транскрипцию. Научная транскрипция – это чисто лингвистическое мероприятие. [...] Практическая транскрипция потому так называется, что

¹³ Transkripční tabulky pro přepis z hlavních evropských a východních jazyků uvádí ve své monografii D. I. Jermolovič (2005: 309–406).

она в отличие от научной не преследует научных лингвистических целей, а предназначена для ввода в текст иноязычного и иначе графически оформленного материала (собственные имена любого типа и заимствованные новые термины), чтобы к этому не требовалось особых правил чтения или чтобы они были нужны только в особых случаях [...]»

Fonetická transkripce

Transkripce obecně je zápis fonémů¹⁴ určitého jazyka takovým systémem znaků, který není jeho obvyklému grafickému systému vlastní. Pro zápis zvukové podoby kteréhokoli slova existuje Mezinárodní fonetická abeceda (IPA – International Phonetic Alphabet), která pomocí promyšleného systému grafických znaků dokáže zapsat hlásky všech existujících jazyků tak, aby byl zápis správný fonémicky i foneticky. Fonetická transkripce se využívá především v jazykových učebnicích, slovnících a odborných jazykovědných publikacích. Znalost znaků abecedy IPA je však poměrně omezená, což brání jejímu většímu rozšíření, a navíc není primárně určena pro mezijazykový převod.

Praktická transkripce

Pro zápis zvukové podoby slova z cizího jazyka (v případě této práce pro převod vlastního jména z ruštiny do češtiny a naopak) v textech určených recipientům bez lingvistického vzdělání se nepoužívá fonetická, nýbrž praktická transkripce¹⁵. Podle A. V. Superanské je praktická transkripce způsobem převodu lexikálních jednotek z jednoho jazyka do druhého pomocí grafických znaků obvyklých v abecedě jazyka příjemce, přičemž *praktická* transkripce se používá pro *praktické* účely, tedy v novinách, odborné i krásné literatuře, reklamě a na mnoha dalších místech (Superanskaja 1978: 3). Při praktické transkripci se pro zápis zvukové podoby přepisovaného slova používá pouze znaková sada (abeceda) toho jazyka, do něhož je slovo přenášeno, není tedy možné využít speciálních diakritických ani jiných znaků, které nejsou přijímajcímu jazyku vlastní. Praktická transkripce je tedy prostředek pro zapojení cizojazyčného slova bez relevantní sémantické hodnoty do textu se současným přibližným zachováním jeho zvukové i grafické podoby.

Transkripci komplikuje fakt, že počty fonémů v jednotlivých jazycích si neodpovídají, a je tak nutné chybějící znaky nahrazovat buď digrafy (spřežkami), nebo diakritickými znaménky. Jak však bylo řečeno, je možné využít pouze ta diakritická znaménka, která jsou známa cílovému jazyku.

14 Pojem foném je zde myšlena nejmenší zvuková jednotka jazyka, která je schopná měnit význam v rámci systému tohoto jazyka.

15 Termín praktická transkripce poprvé použil A. M. Suchotin v článku *Передача иностранных географических названий* v knize *Вопросы географии и картографии*, Moskva 1935. Termín přejal A. A. Reformatskij ve své učebnici *Введение в языкознание* (Moskva 1947). Parafrázováno dle Giljarevskij – Starostin (Giljarevskij – Starostin 1969: 3).

Další komplikací je to, že jednoznačná analogie mezi fonémy či alofony¹⁶ jednotlivých jazyků prakticky není možná. Například v angličtině hojně zastoupený foném [ə] nemůže být v češtině ani v ruštině graficky dost dobře zachycen, protože se ani v jenom z daných jazyků nevyskytuje ani jako foném, natož pak jako samostatný grafém. V češtině se (kromě nekorektní výslovnosti) s tímto problémem tak často nesetkáváme, protože transkripce mezi češtinou a angličtinou není (kromě jazykových učebnic) nutná. Avšak v ruštině, kde se slova kvůli rozdílnému grafickému systému z angličtiny často transkribují, vznikají při anglicko-ruském přepisu z důvodu neexistence náležitého fonému nejednotnosti v přepisu. Anglický zvuk [ə], který vznikl například spojením písmen *er, ar, ur*, se do ruštiny transliteruje pomocí písmen, která jej vytvořila, místo aby byl transkribován (*Lombard* [ˈlɒmbəd] – *Ломбард*; *Nature* [ˈneɪtʃə] – *Нейчур*).

Problém neexistence vhodného grafického ekvivalentu řeší praktická transkripce tak, že do svého systému implementuje některé prvky transliterace s cílem zachovat ty grafické prvky originálu, které jsou nezbytné pro jednoznačnou identifikaci původní podoby slova.

Praktická transkripce z angličtiny do ruštiny se vyznačuje těmito „ústupky“ od klasické fonetické transkripce:

- Zdvojené souhlásky se přepisují zdvojeně nehledě na to, že nejsou zdvojeně vyslovovány (*Carroll* – *Кэпполл*).¹⁷
- Písmeno *r* po samohláskách se v rozporu s pravidly výslovnosti přepisuje, i když není vyslovováno, a ve fonetickém přepisu by se tak objevit nemělo (*Turner* – *Тернер*).
- Písmeno *g* se přepisuje i ve výskytu po *n*, kde je v angličtině neznělé (*Redding* – *Реддинг*).
- Neznělá samohláska se přepisuje pomocí toho písmene, které ji v grafice originálu vytvořilo (*Brixton* – *Брукстон*, *Nature* – *Нейчур*).
- Při přepisu z ruštiny do západoevropských jazyků (například angličtina, francouzština) je při praktické transkripci ignorována změna znělých souhlásek na neznělé na konci slov. Například příjmení zakončená na *-ov* nebo *-ev* se přepisují se zakončením na *-ov*, *-ev*, nikoli *-of*, *-ef*, jako tomu bylo v 19. a 20. století, kdy byla navíc samohláska na konci často zdvojeňována. Především při přepisu do francouzštiny získávala ruská příjmení sufix *-off*, *-eff* (*Rachmaninoff*), což se v některých ustálených přepisech dochovalo dodnes (viz Jermolovič 2005: 126).

16 Pojmem alofon je zde označován způsob artikulace určitého fonému, který se může měnit například vlivem okolních hlásek.

17 V 19. a 20. století platilo pravidlo, že v ruských přepisech VJ z evropských jazyků nemůže být více než jedno spojení zdvojených souhlásek, takže uvedené jméno Carroll se ještě ve 20. století přepisovalo jako Кэролл.

Vzhledem k tomu, že čeština i ruština mají na rozdíl od angličtiny z velké části fonetický pravopis¹⁸, není v přepisu z češtiny do ruštiny rozdíl mezi striktně fonetickou a praktickou transkripcí tak markantní jako u převodu mezi ruštinou a angličtinou. Implementace prvků transliterace proto není téměř nutná, neboť psaná a vyslovovaná podoba slov se tolik neliší. Problém s přepisem vzniká pouze u několika málo písmen (především u písmen *y/j* a *l*), v rámci této práce proto zavádíme některé změny v transkripčních pravidlech z češtiny do ruštiny (viz kapitola 5.1.1.2 a příloha č. 2 této práce).

Určitým ústupkem od fonetického principu je také nerefektování redukce (oslabení) některých ruských samohlásek (obvykle *o*, *e*, *a*) v nepřízvučné pozici, která se v transkripci nikdy neodráží (ruské slovo *дорога* se vždy přepisuje jako *doroga*, nikoli **daroga*¹⁹).

5.1.1.1 Pravidla praktické transkripce z ruštiny do češtiny

Pro transkripci z ruštiny do češtiny je k dispozici tabulka Doporučená pravidla přepisu slov z cizích jazyků do češtiny – transkripce jmen a názvů z jazyků užívajících cyrilice, která je uvedena v akademickém či školním vydání Pravidel českého pravopisu (dále PČP), například Pravidla českého pravopisu. 2. vyd. Praha: Academia, 2013, s. 77–79. Tuto tabulku doporučuje a distribuuje svým členům i Komora soudních tlumočnicků a překladatelů ČR (dále KST ČR).

Pravidla praktické transkripce z ruské cyrilice do české latinky jsou v této práci uvedena ve srovnávacím přehledu s praktickou transkripcí z ruské cyrilice do anglické latinky, neboť laici tyto dva druhy transkripce mnohdy zaměňují, což není žádoucí. Zároveň se i český překladatel může setkat s požadavkem zapsat ruské VJ pomocí anglické, nikoli české abecedy.

Viz Příloha č. 1 – Srovnávací tabulka transkripčních pravidel pro přepis z ruské cyrilice do české a anglické latinky.

5.1.1.2 Pravidla praktické transkripce z češtiny do ruštiny

Pravidla praktické transkripce z češtiny do ruštiny nejsou tak jednoznačná, neboť existuje větší množství tabulek praktické transkripce, z nichž ani jedna nebyla uznána normativně. Nejčastěji se užívají tabulky D. I. Jermoloviče (Jermolovič 2005: 373–376), společná monografie R. S. Giljarevského a B. A. Starostina, přičemž autorem české tabulky přepisu je B. A. Starostin (Giljarevskij – Starostin

18 Většina českých i ruských grafémů je totožná s fonémy. Například slova *волк* či *otec* obsahují čtyři grafémy a čtyři fonémy. Oproti tomu anglické slovo *ship* má čtyři grafémy, ale jen tři fonémy (sh se vyslovuje jako š).

19 Zde a dále hvězdičkou vždy označujeme názorné, avšak z rozličných důvodů nesprávné varianty.

1969: 200–204), a nakonec práce R. A. Lidina (Lidin 2006: 421–436). Tabulky se v zásadě shodují, rozcházejí se však v názorech na přepis problematických písmen *l, e, y, j*. Zároveň ani jedna tabulka již není plně aktuální, protože pravidla praktické transkripce z ruštiny do češtiny nebyla vhodně nastavena a vyžadovala provedení určitých změn (viz níže).

5.1.1.2.1 *Problematická místa dosavadních transkripčních pravidel přepisu z češtiny do ruštiny*

❖ **Problém transkripce českých písmen *i/i, y/y***

Způsob přepisu těchto dvou grafémů je natolik komplikovaný, že se čeští ani ruští lingvisté doposud neshodli na jeho jednoznačné transkripci. Podstata problému tkví v tom, že výslovnost hlásek reprezentovaných grafémy *i, y (lat.)* je jedna, a existují tedy dva grafémy pro jediný foném. Z toho důvodu se většina translato-logů-onomastiků kloní k přepisu obou českých *i, y* pomocí jediného ruského grafému *u (cyr.)*, neboť cílem transkripce je zprostředkovávat fonetickou stránku jazyka a mluvené slovo je v souladu s postulátem prvenství formy považováno za primární podobu lexikální jednotky. Jak jsme však uvedli výše, v dnešní době poznamenané rozmachem internetové a tištěné komunikace tato premisa již ztrácí na platnosti.

„I přesto, že základní pravidla praktické transkripce českých vlastních jmen do ruštiny existují a definují přepis českých grafémů v různých pozicích ve slově poměrně jasně a jednoznačně, v překladatelské a ediční praxi pozorujeme v transkripci řadu odchylek od těchto pravidel, které vedou k existenci různých textových grafických variant týchž českých proprií (*Карлови-Вару* × *Карловы Вары*, *Новотни* × *Новотный*). Tato variantnost je často „posvěcována“ specialisty věnujícími se této problematice, i když nikoliv cestou kodifikace variantních transkripčních pravidel, ale pouze formou doporučených řešení.“ [Gazda 1999: 99]. Podobná doporučení se týkají zejména následujících skupin proprií:

- V kořenech slov se společnou slovanskou etymologií nacházíme u antroponym i toponym pravopisné dublety: *Rybák* – *Рыбак* i *Рубак*, *Вустров* – *Быстров* i *Бистров*, *Лыса Гора* – *Лыса-Гора* i *Луса-Гора*, *Малý Рыбник* – *Малый Рыбник* i *Мали-Рибник*. Jak je vidět, částečně poruštěné, polokalkované varianty s *ы* pak v běžných textech podléhají různému stupni morfologizace a přisvojují si ruské flektivní koncovky, k čemuž nedochází u přísně kartografické transkripce, která se drží fonetického principu a přepisuje *y (lat.)* vždy jako *u (cyr.)*. Pravopis s *ы* tedy není možný v kartografické literatuře a textech encyklopedického charakteru, kde je výlučně dodržován přepis *y/i* – *u* (*Бистршице*, *Литомишль*, *Рижнов*, *Дие*).
- Tendence k prosazování *ы* se projevuje také ve jménech, kde má *y (lat.)* v češtině zvukově rozlišující funkci mezi tvrdými a měkkými souhláskovými fonémy [t], [d], [n] × [ṭ], [ḍ], [ñ] (*Тыл*, *Дык*, *Тырлова*, *Махаты*, *Покорны*).

- Má-li toponymum mluvnickou podobu plurálového substantiva, v jeho koncovce někteří autoři píší *ы*, což umožňuje morfologizaci přejatého jména a jeho deklinaci jako substantiva v plurálu (*Karlovy Vary*: *Карловы-Вары – из Карловых Вар*, *Poděbrady*: *Подебрады – из Подебрад*, *Klatovy*: *Клатовы – из Клатов*).
- V zakončení mužských adjektivních příjmení dochází v rozporu s transkripčními pravidly buď k přepisu pomocí *ы*, nebo k úplné morfologizaci sufixu, tedy k přepisu pomocí ruského *-ый*, respektive *-ий* po *-к* (*Nejedlý*: *Неедлы́й*, *Неедлы* i *Неедли*, *Vážný*: *Важны́й*, *Важны* i *Важни*). Varianty s *и* (*сyr.*) jsou nesklonné.

Takové ústupky od transkripčních pravidel mají několik zásadních nevýhod. Jednak narušují systematickosti, čímž vznikají dubletní tvary (někteří překladatelé se tohoto pravidla drží, jiní ne). Dalším problémem je to, že ne vždy je (u prvního bodu) možné jednoznačně určit, zda slova mají, či nemají společný etymologický původ, a tím pádem opět vznikají dublety (někdo slovo vyhodnotí jako etymologicky příbuzné, někdo ne). Kromě toho většina ruských lingvistů, kteří se touto problematikou dnes zabývají či zabývali a jejichž transkripční pravidla se používají pro přepis nejčastěji (D. I. Jermolovič, R. A. Lidin, R. S. Giljarevskij – B. A. Starostin, viz výše), tuto praxi jednoznačně odmítají: R. A. Lidin (2006: 432) píše: «...не рекомендуется использовать традиционных передач: Согласный + у → ы.» D. I. Jermolovič (2005: 376) ve své transkripční tabulce uvádí příklad *Млы́наны – Млы́няны*.

Na druhou stranu sám D. I. Jermolovič v debatě na svých webových stránkách www.yermolovich.ru uznává, že v některých případech je možné etymologický princip či princip společné flexe přeci jen využít: «С учётом проведённой на сайте дискуссии и мнения практических переводчиков полагаю, что правила транскрипции с чешского языка, действительно, можно дополнить положением о допустимости, наряду с передачей через *и*, также и транслитерацией через *ы* в тех случаях, когда это можно мотивировать этимологией имени собственного и родством соответствующей флексии с русскими окончани-ями.»²⁰ Z uvedeného vyplývá, že mimo kartografickou literaturu nebude chyba přepisovat propria typu *Poděbrady* jako *Подебрады*. Na druhou stranu první ypsilon ve slově *Млы́наны* již tak jednoznačně není, neboť kořenové *-л-* může být v různých alomorfech jak tvrdé, tak měkké (*мельница/молотъ*), což částečně koresponduje s obdobnými českými pravopisnými variantami (*młyn/mlít*), takže by mohlo být opodstatněné přepisovat toto slovo jako *Млы́няны* i *Млы́няны*.

20 Jermolovič, D. I., 2015. *Poděbrady i v celom problema češskoj „y“*. In: Sajt D. I. Jermoloviča. [online]. Moskva, 11.04.2015. [cit. 4. 1. 2016]. Dostupné z: <http://yermolovich.ru/board/1-1-0-1696>.

❖ **Problém transkripce českého písmene *l***

Stejně problematický je i přepis české hlásky [l], která se výslovnostně neshoduje ani s ruským měkkým [ль], ani s tvrdým [л]. České *l* se vyslovuje vždy stejně, nezávisle na pozici ve slově (netvoří alofony v pozici před samohláskou, ani po ní, ani na konci slova). Názory na to, kdy by se *l* mělo přepisovat s měkkým znakem a kdy ne, jsou velmi rozrůzněné, a u písmene *l* se proto setkáváme s asi nejvyšším počtem dubletních tvarů (*Телч, Тельч, Телъч, Тельчъ; Пльзень, Плезень; Вльтава, Влтава*), což je zapříčiněno tím, že pravidla, která pro písmeno *l* byla prozatím vytvořena, si buď odporují, nebo neodpovídají české ani ruské výslovnosti. D. I. Jermolovič a B. A. Starostin doporučují přepisovat *l* jako *ль* tehdy, když se nachází na konci slova nebo v pozici před souhláskou. Jako tvrdé *л* se pak přepisuje v pozici před samohláskou (Jermolovič 2005: 375). Pravidlo, které uvádí R. A. Lidin (2006: 427–428), vypadá následovně:

- L + souhláska → ль (*Lhoták – Льготак*)
- L + samohláska → л (*Langer – Лангер*)
- Souhláska + l → ль (*Brandl – Брандль*)
- Samohláska (a, e (→э), o, u) + l → ль (*Nedbal – Недбалъ*)
- Samohláska (e (→е), i, y) + l → л (*Kratochvíl – Кратохвил*)
- Dvě ll → льль (*Sgall – Сгалль*)
- Dvě ll + samohláska → лл (*Filla – Филла*)

Důsledné dodržování výše zmíněných pravidel může vést k problematickým výsledkům, kdy propria jako *Karel* či *Nezval* mají být přepisována s měkkým znakem na konci: *Карель, *Незвалъ, což neodpovídá ruské ani české výslovnosti, a samozřejmě ani zažitě praxi. Kromě toho by se taková propria měla následně skloňovat v souladu s měkkými paradigmaty (*Карель – без Кареля; Гавел – без Гавеля*), což praxi také neodpovídá. Existuje proto velká skupina slov, ve kterých není toto pravidlo dodržováno, a jsou tedy přepisována zvykově s tvrdým *л* (*Ярослав Кватил, Витезслав Незвал, Ян Скацел, Франтишек Гертл, Радек Шурл* a mnohá další).

Mnohost výjimek napovídá, že pravidla přepisu, která navrhuji ruští lingvisté, nejsou zcela opodstatněná, protože neodpovídají zažitě praxi. Pro ověření tohoto faktu jsme provedli dílčí dotazníkový experiment s několika respondenty (ruskými mluvčími²¹), kteří byli požádáni, aby přepsali seznam vybraných českých jmen do ruštiny, přičemž přepis měli provést bez ohledu na jakákoli transkripční pravidla. Jediným požadavkem bylo, aby se výsledné proprium foneticky co nejvíce podobalo výchozímu stavu, zároveň však muselo být pro respondenta libozvučné a z hlediska ruské fonetiky snadno vyslovitelné.

21 Účastníky výzkumu byli rodilí ruští mluvčí, kteří ve větší či menší míře ovládají český jazyk, takže byli schopni české proprium správně přečíst.

JMÉNO V ČEŠTINĚ	PŘEPIS DO RUŠTINY OD RŮZNÝCH RESPONDENTŮ			
	1	2	3	4
Matzal	Матзал	Матзал/Матзаль	Мацал	Матцал
Kvapil	Квапил	Квапил	Квапил	Квапил
Nezval	Незвал	Незвал/Незваль	Незвал	Незвал
Skácel	Скацел	Скацел/Скацель	Скацел	Скацел
Klocl	Клоцл	---	Клоцль	Клоцл
Dokulil	Докулил	Докулил	Докулил	Докулил
Hertl	Гертл	Гертл	Хертль	Гертл
Kryl	Крыл	Крыл	Крыл	Крыл
Stingl	Стингл	Стрингл	Стингл	Стингл
Váchal	Вахал	Вахал	Вахал	Вахал
Rudolf	Рудольф	Рудольф	Рудольф	Рудольф
Rosol	Росол	Росол	Росол	Росол
Vintri	Винтрл	---	Винтрал	Винтрл
Širl	Ширл	Ширл	Ширль	Ширль
Kajkl	Кайкл	Кайкл	Кайкл	Кайкл
Bendl	Бендл	Бендл/Бендэл	Бендл	Бендл
Brandl	Брандл	Брандл/Брандэл	Брандл	Брандл
Lhoták	Лготак	Лготак	Лготак	Лготак
Nedbal	Недбал	Недбал	Недбал	Недбал
Kittl	Киттл	Китл	Китл	Киттл
Friml	Фримл	Фримл/Фримэл/Фримль	Фримл	Фримл
Vítězslav	Витезслав	Витезслав/Витеслав	Витеслав	Витеслав
Pelcl	Пельцл	Пелцл/Пельцел	Пелцль	Пелцль
Topol	Топол/Тополь	Топол/Тополь	Тополь	Тополь
Filla	Филла	Филла	Филя	Филла
Sgall	Сгалл	Сгалл	Сгал	Сгаль

Výsledky dotazníkového experimentu

Jak je z tabulky vidět, většina jmen byla ruskými mluvčími přepsána bez měkkého znaku, který se konstantně vyskytoval pouze ve jménu *Rudolf*, jež existuje i v ruštině (*Рудольф*). V ostatních případech byl měkký znak zastoupen zcela minimálně a nesystémově.

Ani data z retrográdního slovníku (byl použit *Obratnyj slovar' russkogo jazyka A. A. Zalizňaka*²²) nevypovídají o tom, že by v ruštině existovala nějaká silná preference k používání měkkého znaku po *l* v určité pozici. Počet slov s *-l* na konci slova je totiž přibližně shodný s počtem slov s *-ль* na konci. Důvod pro výběr určitého písmene je spíše historický vývoj slova než spojení určitých písmen. E. S. Andrejeva dokonce píše, že právě etymologií slova bychom se měli řídit, když volíme mezi *л* a *ль*: «Чешский звук *l* [...] следует передавать как *л* или *ль* в зависимости

22 Zalizňak 1977, elektronická verze, viz seznam literatury.

от его исторической твердости или мягкости: *Полянский* (от pole), *Полячек*, *Льготка*, но *Оплетал*, *Достал*, *Неедлый*. Исключением может быть имеющая давнюю традицию фамилия исторического лица *Воцель*. В именах немецкого происхождения должно быть только *ль*, так как в немецком языке *l* всегда мягкое (*Готвальд*, *Кольбенка*)» [Andrejeva 1962: 158]. S takovým postupem při přepisu písmene *l* však naprosto nesouhlasíme, neboť většina uživatelů jazyka nejen není schopna historický vývoj slova správně dohledat, ale u většiny slov – a tím spíše proprií – je etymologie již zastřena.

5.1.1.2.2 Nová pravidla praktické transkripce z češtiny do ruštiny

Jak bylo uvedeno v přechozí kapitole, pravidla transkripce z češtiny do ruštiny vyžadovala určitou aktualizaci. Rozhodli jsme se proto pro provedení následujících změn.²³

❖ Nové pravidlo pro přepis českého písmene *y*

Vzhledem k výše uvedeným skutečnostem a v souladu s možnostmi praktické transkripce by bylo zdánlivě nejjednodušší zavést pravidlo umožňující přepisovat všechna česká *y/ý* ruským *ы*. Jak se však ukázalo, toto pravidlo není možné pojmout tak kategoricky, protože ruský pravopis psaní písmene *ы* v některých spojeních neumožňuje:

První problém tkví v tom, že pravopis transkribovaných slov se řídí pravidly přijímajícího jazyka, přičemž ruská ortografická pravidla neumožňují psát *ы* po písmenech *з, к, х, ъ*²⁴ (a také *ч, ш*, ale taková spojení se v češtině nevyskytují). Z toho důvodu by příliš „radikální“ pravidlo (přepis všech *y* pomocí *ы*) mohlo způsobit spíše větší počet problémů a výjimek, neboť uživatelům nové tabulky by se některá spojení mohla zdát nepřipustná. Existují sice případy, kdy se odchylky od ruské pravopisné normy vžily, neboť je například možné, aby v ruských slovech přepsaných z němčiny samohlásky *ě, ю, я* následovaly po *ж, ш, ч, щ, џ* (*Zürich* > *Цюрих*), stejně tak *э* ve slovech transkribovaných z angličtiny může stát po souhlásce (*Hotac* > *Хотэк*, *Langley* > *Лэнгли*), převod z češtiny do ruštiny však v tomto případě komplikuje fakt, že se jedná o blízké příbuzné slovanské jazyky a mluvčí tuto jejich blízkost pociťují. Z toho důvodu při převodu podvědomě aplikují pravidla platná v rodném jazyce. Kromě toho spojení *гы, кы* u ruského mluvčího evokuje dojem přepisu z tureckých jazyků (např. *Кызылжум*). Takový

23 Změny vyplynuly z diskuse s Jiřím Gazdou a D. I. Jermolovičem, který tato nová pravidla již otiskl jako jediná platná ve své příručce Jermolovič, D. I.: *Pravila praktičeskoj transkripcii imen i nazvanij s 29 jazykov na russkij i s russkogo na anglijskij*. Moskva: Auditorija, 2016, s. 86–90.

24 «По поводу буквы ц: в русской орфографии сочетание цы считается некорректным, оно оставлено нормами лишь в 4 существительных, а также в окончаниях прилагательных; но в нём и нет нужды, т.к. ц читается твёрдо во всех позициях, и фонетически ци = цы.» Ze soukromé diskuse s D. I. Jermolovičem, citováno se souhlasem autora.

přepis by také byl nepřijatelný v zakončeních mužských příjmení (např. jméno *Dobrovský* by nemohlo mít podobu *Добровскы), což je varianta nevhodná nejen z fonetických, ale i morfologicko-etymologických důvodů. Ypsilon se proto po *g*, *k*, *ch*, *c* bude ve všech převedených slovech přepisovat jako *u* (*Cyrián* > *Цириан*, *Cyřil* > *Цирил*, *Hyacint* > *Гиацинт*, *Hynek* > *Гинек*, *Jáchym* > *Яхим*).

Dále v koncovkách derivátů křestních jmen (především u deminutiv) bude *y* (*lat.*) také *u* (*cyr.*) (*Bety* > *Бету*, *Andy* > *Анду*).

Ypsilon se bude dále jako *u* (*cyr.*) přepisovat ve všech křestních jménech neslovanského původu (*Matyáš* > *Матуаш*, *Křtinya* > *Крестина*, *Matylda* > *Матильда*). Toto pravidlo však nepovažuji za příliš zdařilé, neboť do tabulky opět vnaší nejednoznačnost, již se nová tabulka měla vyhnout. Ne vždy je totiž možné stanovit, nakolik mluvčí považuje jméno za cizí či zdomácnělé (prakticky všechna jména mají původ v jiném jazyce), a např. u jmen jako *Matyáš*, *Matylda*, *Klotylda* není stanovení jejich „českosti“ či „cizosti“ na první pohled možné (jméno *Matyáš* nacházíme v textech na ruském internetu přibližně ve stejném počtu případů přepsáno jako *Матуаш* и *Матыаш*, stejně tak *Matylda* i *Klotylda* přepíše český mluvčí bez problému jako *Матылда*, *Клотылда*, zatímco ruský mluvčí bude trvat na variantě *Матил(ь)да*, *Клотил(ь)да*). Nezbytnost zavedení tohoto pravidla komentuje D. I. Jermolovič takto: «Личные имена я выделил в отдельную группу тоже для того, чтобы смягчить радикальность нововведения и сохранить некоторую преемственность: всё-таки *Матуаш*, *Кристина*, *Сил(ь)ва* звучат привычно и благозвучно, а *Матыаш*, *Сылва* и *Крестына* — диковато.»²⁵

Mužská příjmení končící na *-cký*, *-ský* se budou přepisovat poruštěně pomocí sufixu *-цкый*, *-скый* (*Skalický* > *Скалицкый*, *Kozuský* > *Козускый*).

Ypsilon před souhláskou se bude v cizích VJ přepisovat pomocí *й* (*Heyrovský* > *Гейровский*).

A konečně ve všech ostatních případech se *y* bude přepisovat jako *ы* (*Рыбак*, *Лыса-над-Лабем*, *Подобрады*, *Важны*, *Горымир*, *Крыштин*, *Кршесомысл*, *Незамысл*, *Приемысл*, *Пршибыслав*, *Спытигнев*, *Збынек*, *Збышек*, *Карловы-Вары*).

❖ Nové pravidlo pro přepis českého písmene l

Jak vyplynulo z provedeného výzkumu (viz kapitola 5.1.1.2.1), užití tvrdého či měkkého [l] v ruském jazyce nezáleží tolik na jeho pozici ve slově ani na interakci s okolními hláskami, jako spíše na historickém vývoji slova. Z toho důvodu se výše uvedené pravidlo (přepisovat *l* jako *ль* tehdy, když se nachází na konci slova nebo v pozici před souhláskou) jeví jako zbytečné a neopodstatněné, náprava je však v tuto chvíli již velmi složitá, neboť zavedení jakéhokoli nového pravidla (z našeho pohledu by se jevílo jako logické přepisovat všechna česká *l* ruským tvrdým *л*) postaví „mimo normu“ ustálené tradiční názvy a jména jako *Альберт*, *Пльзень*,

25 Ze soukromé korespondence s D. I. Jermolovičem, citováno se souhlasem autora.

Ольдржих, která si již ruští mluvčí zvykli přepisovat s měkkým znakem. Opačný postup (zavedení pravidla přepisovat vždy *l* jako *ль* před souhláskou) však postaví mimo normu jiné tradiční názvy (*Карлштейн, Влтава, Молдава*). Kvantitativní analýza počtu českých i cizích VJ, která se tradičním způsobem přepisují s *л* nebo s *ль*, ukázala, že obě varianty mají přibližně stejné zastoupení (např. *Албания, Алтай, Алжир, Балхаш, Балтика, Балтимор, Болгария, Влтава, Калгари, Карлштейн, Молдава, Далмация, Гибралтар, Ялта x Альберт, Альберта, Альпы, Бельгия, Бельмопан, Бенгальский залив, Ольдржих, Пльзень, Эльбрус, Фульда*).

Z těchto důvodů, a také proto, že ani z hlediska výslovnosti není přepis *l > ль* opodstatněný, jsme se rozhodli pravidlo upravit následovně: základní varianta přepisu písmene *l* je *л*; přepis s měkkým znakem je možný jako přípustná varianta v některých ustálených prepisech slov před souhláskou (*Альберт, Пльзень, Ольдржих*).

❖ Některé další změny v nových pravidlech přepisu

Koncovka *-á* v ženských příjmeních zakončených na *-ská, -ká* se nově doporučuje převádět pomocí ruské koncovky *-ая* (tedy adaptovat na ruský morfologický systém), aby došlo ke sjednocení s mužskými jmény zakončenými na *-ský, -ký*, která se přepisují porušenými sufisy *-ский, -цкий* i podle původních pravidel.

Do nové tabulky byly zahrnuty i některé výjimky, které je sice možné najít ve specializovaných příručkách²⁶, běžný uživatel transkripční tabulky, který se problému nevěnuje na akademické úrovni, se k nim však nedostane. Tabulka proto obsahuje např. poznámku, že *-i* se v koncovkách názvů zeměpisných a etnografických regionů přepisuje jako *-ье* (*Роштанви > Пошумавье*), komentuje se psaní spojovníku v toponymech, zmiňují se zvláštnosti psaní velkých písmen v transkribovaných slovech a specifika přepisu předložek ve složených názvech.

K určitým změnám v přepisu došlo i ve spojeních *ia, ie, io, iu*, která se podle předchozí tabulky měla přepisovat jako *ья, ве, вё, уо*. Takový přepis sice možný je, ale pouze pro slovenštinu, v českém jazyce je nefunkční. Pro češtinu by se dalo uvažovat o fonetickém přepisu *ia > ия, ie > ие, iu > иу*, z výše uvedených důvodů předností praktické transkripce je však vhodnější transliterační přístup, pro češtinu jsme proto stanovili následující způsoby přepisu:

- *ia > иа* (*Диана*), v koncovkách ženských jmen je možné i *-ия* (*Julie > Юлия*);
- *ie > иэ* (*Габриэла*), v koncovkách ženských jmen však také *-ия* (*Marie > Мария*), ve jménech s německým původem *и* (*Biedermann > Бидерман*);
- *io > ио* (*Violeta > Виолета*);
- *iu > иу* (*Julius > Юлиус*).

26 Např. Mel'nikov, E. I.: *Zametky o morfologii i pravopisanii češskich sobstvennyh imen v russkoj peredače. Toponomastika i transkripcija*. Moskva: Nauka, 1964, s. 131–145 nebo Superanskaja, A. V.: *Ime-na sobstvennyje v čužoj jazykovoj srede. Toponomastika i transkripcija*, Moskva: Nauka, 1964, s. 163–173.

Diskutabilní je přepis spojení *ja, je, jo, ju* po souhlásce, neboť jejich přepis pomocí *ья, ъе, ъё, ъю* není technicky přesný (měkký znak zde vystupuje jako znak rozdělovací, což je mírně zavádějící, protože změkčuje předchozí konsonant, srov.: *Benjamín* > *Беньямин* > *Beňjamín*). Mohlo by proto být logické přepisovat tato spojení pomocí **ья, *ъе, *ъю* (**Беньямин*), aby k nežádoucímu změkčování nedocházelo. Takové řešení jsme však nakonec zavrhnuli, neboť měkký znak je v ruské transkripční tradici (nikoli v jazyce jako takovém) chápán právě jako znak dělicí. Cituji slova D. I. Jermoloviče ze soukromé diskuse: «Чисто теоретически в этом есть резон. Но на практике твёрдый знак для подобных случаев используется только для практической транскрипции с японского языка. Так уж сложилось, что роль разделительного в русской ПТ иностранных слов взял на себя мягкий знак. Это действует для всех европейских языков – французского (Амьен, Пьер), английского (Теннел, Сьюард, Беньян), скандинавских и др. Все понимают (или инстинктивно ощущают), что мягкий знак здесь выполняет чисто разделительную роль, а не функцию смягчения, и используется только для того, чтобы не писать йа, йе и т.п. в середине слова. Произношение согласной перед ь может быть (и во многих случаях является) твёрдым. Прямой оппозиции твёрдый–мягкий согласный перед йотированным гласным в русском языке не существует (на практике невозможно привести два слова, где их разграничение имело бы смысловозначительную функцию, т.е. нет пар типа *подъём*–**подьём*).»²⁷ Od tohoto řešení jsme proto nakonec upustili.

Problematický je také přepis spojení *Ji-* na začátku slova, neboť ruští mluvčí je často (zvláště ve jméně *Jiří*) přepisují jako *И-*, nikoli jako *Йи-* (*Иржи, Иржина*). Takový způsob přepisu je způsoben tím, že ruskému rodilému mluvčímu může výslovnost hláskového spojení [ji-] způsobovat potíže (zvláště na začátku slova). Protože se však v jiných jménech ani v toponymech tento způsob přepisu neprosadil (*Jiráček* > *Йирак*, *Zajíc* > *Зайц*, *Jindřichův Hradec* > *Йиндржихув-Градец*), rozhodli jsme se jméno jako výjimku neuvádět a tuto možnost zahrnout do tabulky pouze jako přípustnou variantu, např. pro účely umělecké literatury (*Jiří* > *Йиржи, Иржи; Jiřina* > *Йиржина, Иржина*).

V dřívější tabulce se spojení *-qu-* doporučovalo přepisovat jako *-кy-*, což považujeme za chybu, a stanovili jsme proto nový přepis pomocí *-кв-* (*Quido* > *Кvido*).

Rozšířili jsme možnost přepisu písmene *t* o spojení *th* > *m* v cizích VJ (*Mathesis* > *Матесис*, *Thůnová* > *Тунова*).

Příloha č. 2 – Pravidla praktické transkripce z češtiny do ruštiny

²⁷ Ze soukromé korespondence s D. I. Jermolovičem, citováno se souhlasem autora.

5.1.1.2.3 Poznámky k česko-ruským a rusko-českým transkripčním pravidlům

❖ **Výslovnost transkribovaných slov (přízvuk, kvantita samohlásek a redukce)**

Při transkripci do ruštiny se bude přízvuk realizovat na první slabice, protože je na ní i v českém jazyce: *Palacký* – [Палацкий]. Ve jménech, která však existují i v ruštině, může přecházet na tu slabiku, která je přirozená pro ruský jazyk: *Anton* – [Антон], ne [Антон]. Délka (kvantita) samohlásek se při přepisu do ruštiny neoznačuje.

Při transkripci do češtiny se ruské přízvuky neoznačují, redukce ruských samohlásek (tzv. ákání či íkání) se při transkripci neprojevuje. Při přejímání slov do češtiny je zásadní změnou to, že ruský pohyblivý přízvuk se v češtině mění na stálý a přechází na první slabiku. Mění se také jeho síla, neboť v češtině je, zvláště ve srovnání s ruštinou, přízvuk velmi slabý.

Přesunem přízvuku na první slabiku ztrácí smysl tzv. ákání a íkání²⁸, neboť to je jev doprovázející nepřízvučné slabiky v pozici před přízvukem. Tak jako jsme zvyklí vyslovovat [Tolstoj], nikoli [*Talstoj]; [Moskva], nikoli [*Maskva], nebudeme ani příjmení *Соловьёв* vyslovovat jako [*Salavjov], nýbrž [Solovjov].

V ruštině v podstatě neexistuje délka samohlásek (a pokud se nám zdá, že je některá slabika v ruštině vyslovena dlouze, je to jen průvodní jev silného přízvuku). Z toho důvodu není vhodné ruské vokály dlužit. Krátce proto budeme vyslovovat i psát jména jako *Čapajev, Lena, Nikolajev, Vladimír*... Jedinou výjimku tvoří jména (nejčastěji hypokoristika), která již u nás zdomácněla s dlouhou výslovností. Zvláště v beletrii (a částečně i publicistice) by byla chyba tento úzus narušovat a kvantitu neoznačovat. Dlouze proto píšeme např. „*Dáša, Máša, Káťa, Táňa, Miša, Míťa*. Ostatní jména píšeme a zpravidla vyslovujeme bez délky: *Jaša, Paša, Saša, Darja, Varja, Galja, Vasja, Nataša, Paraša, Taťana, Tamara, Fedťa, Peťa, Žeňa, Seňa, Lelja, Nina, Zina, Irina, Borja, Kolja, Soňa, Troša, Zoja, Gruňa, Duňa, Šura*, třebaže se u některých z nich vyskytuje též výslovnost a psaní s délkou, jako např. *Sáša, Péťa, Taťána*. Stejně krátce píšeme i patronymika: *Ivanovna (ne Ivánovna), Nikolajevna, Iljinična* atd.“ [Ilek 1951: 8].

❖ **Výslovnost transkribovaných slov (měkčení ruskými samohláskami e, ě, u)**

Problematika měkčení samohlásek je víceméně jasně stanovena transkripčním pravidlem: Ruské *e* se po *d, t, n* zapisuje jako *ě*, a tudíž měkčí předcházející konsonant (*Державин* = *Děržavin*); v ostatních případech se zapisuje pouze jako *e*, a tudíž konsonant neměkčí, neboť v češtině nejsou taková spojení možná (*Сергеј* = *Sergej*, nikoli *Sěrgěj). K jistému kolísání dochází po retnicích, kde i v češtině je měkkost možná a kde se navíc v předrevolučním ruském pravopise vyskytovalo

28 Silná redukce (oslabení) nepřízvučné slabiky, v níž se písmeno *o* před přízvukem vysloví téměř jako [a]; *e, я* před přízvukem téměř jako [i].

měkké e, tzv. jať (ѣ)²⁹. V těchto případech transkripční pravidla umožňují ruské e přepisovat jako ě v těch slovech, která u nás s tímto přepisem již zdomácněla nebo si je v podvědomí spojujeme s domácími slovy, v nichž se píše ě (např. *Bělin-skij*, *Sběrbank*). V textech oficiálního charakteru však doporučujeme se takovému zápisu vyhnout.

Výslovnost (a také zápis) ruského e by se měla realizovat vždy tvrdě v těch případech, kdy přepisované ruské slovo je cizího původu: *Rudenko* [*rudenko*], *Richter* [*richter*], *Terjan* [*terjan*], *Stepanjan* [*stepanjan*]...

Občasné chyby (způsobené však spíše neznalostí, než nejednoznačností pravidla) vznikají také při přepisu ruského ě, které by se správně mělo přepisovat jako j; po *д, м, н* jako *’o*; po *ж, ш, ч, ц* jako *o*. Problém je v tom, že jotace nad e je v podstatě přízvukem a v tisku se proto označovat nemusí, ruští mluvčí si její výskyt pamatují automaticky. To však již neplatí o nerodilých mluvčích, čímž nesprávně vznikají zápisy jako *Aksenov místo *Aksjonov*, *Artěm místo *Arťom*, *Lichačev místo *Lichačov* atp. Těmto chybám je samozřejmě potřeba se vyhnout a v textech je korigovat. Jedinou výjimkou jsou již ustálené a tradiční zápisy jako např. *Potěmkinovy vesnice*, které by se sice správně měly zapisovat jako *Potomkinovy* (výraz pochází ze jména *Потёмкин*), nesprávný zápis však u nás již natolik zdomácněl, že by bylo kontraproduktivní jej měnit.

Spojení *di, ti, ni* se vyslovují vždy měkce: *Dimitrij* [*d’imitrij*], *Nikolaj* [*ňikolaj*], *Titov* [*lítov*].

V transkribovaných slovech by nemělo docházet ke spodobě znělosti, takže litera *s* se vyslovuje vždy nezněle: *Korsakov* [*korsakov*], *Sberbank* [*sberbank*].

29 „Setkáváme se však často v starší době i dnes také s psaním ě po těchto hláskách, jako Bělin-skij, Pobědonoscev, Sěrov, Řepin, Sergěj a pod. V starém ruském pravopise platném od r. 1917 se totiž právě v těchto jménech, která jsme uvedli, psalo písmeno odlišné od e, totiž ě, třebaže výslovnost slabik, kde se psalo ě a kde e, byla naprosto stejná. Tehdy podle tohoto předrevolučního pravopisu vznikl u nás úzus psát za takového ruské ě i v češtině ě, a psáti tedy Bělin-skij atd. Avšak v ruštině ani tehdy před Velkou revolucí nebyl zde ve výslovnosti žádný rozdíl mezi slovy, kde se psalo ě a kde e, a v novém pravopise ruském se vesměs píše pouze e. Byl-li tedy dříve rozdíl mezi psaním na př. ě a ge v slovech jako Sergěj a Turgeněv dán jen ruským pravopisem, a nikoli výslovností, není dnes podložen vůbec ničím, ani pravopisem, ani výslovností. Kdybychom dnes v takových slabikách, jako jsou be..., se..., re, le, ge..., chtěli psát ě a ne e, abychom naznačili ruskou měkkou výslovnost, pak bychom ovšem museli toto ě psáti všude místo ruského e a nikoli jen za ě podle starého pravopisu. Museli bychom tedy psát Turgeněv, Věšělovskij, Sverdlov, Pisěmskij atd., také Sěrgěj a nikoli jen Sergěj, jak zpravidla i dnes čteme. Tak nepíše dnes opravdu nikdo; ti, kteří dnes píší ě – a odůvodňují toto psaní právě měkkou ruskou výslovností –, píší tak nedůsledně a jen někde (nejčastěji přece jen tam, kde bylo v předrevolučním pravopise ono staré ě). Bylo by také takové důsledné psaní s ě zbytečné; v češtině proto měkké s, z, r, l, k, g, ch přesto vyslovovat nebudem, jako nevyslovujem měkké l, r v jméně Gogol a Gorkij. Jedině by bylo možno namítat, že snad má smysl psáti tak po retnicích, tedy v slabikách bě, pě, mě, vě, fě, protože zde v češtině rozeznáváme be... a bě...; ovšem nesmíme zapomínat, že v češtině vyslovujeme pě... jako pje... (se skutečným j), v slabice mě dokonce mňe, tedy odlišně od výslovnosti ruské. Výslovnost českého bě (bje) neodpovídá ruské výslovnosti v jméně Belinského, nýbrž ruskému psanému b’je, f’je (jako Prokofjev). Proto je účelnější zůstat při grafickém obraze ruském a psát Belinskij, Sverdlov atd.“ [Havránek 1949: 43–44].

❖ **Znělost, neznělost a zdvojená písmena**

Ztráta nebo nabytí znělosti se u souhlásek neoznačuje, má však vliv na přepis písmene ř. To se přepisuje jako *рж* na začátku slova, po samohláskách a po znělých souhláskách (*b, d, g, h, j, l, m, n, r, v, z, ž*). Jako *пу* po neznělých souhláskách (*c, č, f, ch, k, p, s, š, t, x*). Například *Тřebíč* – *Трѣбичи*, *Břidličná* – *Брѣждична*.

Zdvojená písmena se vždy přepisují zdvojeně: *Filla* – *Филла*.

❖ **Převod apostrofů u transkribovaných slov**

Apostrofy se sice v českých propriích nevyskytují, přesto se však překladateli může stát, že se v textu takové jméno vyskytne. Je proto potřeba mít na paměti, že se při transkripci vynechávají apostrofy, které v anglických pragmatonimech označují genitiv přivlastňovacího přídavného jména (*McDonald's* – *Макдоналдс*, *Harrod's* – *Хэрродс*).

Toto pravidlo ovšem neplatí pro antroponyma, neboť u nich je aspostrof součástí identifikace jedince. Jméno *Samuel Eto'o* se tak bude psát rusky *Самюэль Это'о*³⁰.

❖ **Psaní/nepsaní uvozovek v převedených názvech**

Psaní uvozovek v převedených názvech se řídí pravidly v cílovém jazyce. Zatímco v češtině je užití uvozovek pouze fakultativní (v uvozovkách píšeme ty části textu, které doslovně citujeme nebo chceme z nějakého důvodu od zbytku textu odlišit; názvy obvykle dáváme do uvozovek pouze tehdy, jsou-li delší a/ nebo by mohly se zbytkem textu splýnout), v ruštině je psaní uvozovek normováno.

Pokud se jedná o složený název, jehož všechny součásti jsou užity v primárním (nikoli přeneseném nebo symbolickém) významu (tzv. vlastní názvy), uvozovky se v takovém případě nepíší (*Государственный Русский музей, Санкт-Петербургский государственный университет, Московская типография № 2, Российский футбольный союз, Государственная премия, Книга рекордов Гиннеса, Великая Отечественная война, Петровская эпоха, Коммунистическая партия Российской Федерации*).

Pokud se jedná o název symbolický, psaní uvozovek se řídí vztahem větných členů. Pokud se jedná skladebnou dvojici, kde je jeden člen závislý na druhém (např. spojení podstatného a přídavného jména) – uvozovky se nepíší (*Большой театр, Театр сатиры, Театр на Юго-Западе, парк Дружбы*). Pokud na sobě členy závislé nejsou (nejedná se o skladebnou dvojici), je nutné takový název psát v uvozovkách (*театр «Современник», театр «Школа современной пьесы», парк «Дружба», парк «Сокольники», партия «Яблоко», «Гражданская сила», «Единая Россия», «Справедливая Россия», гостиница «Россия», отель «Метрополь», кондитерская фабрика «Красный Октябрь», издательство «Наука», информационное агентство «Интерфакс», РИА «Новости» /názvy zahraničních informačních agentur se tradičně píše bez*

30 Více o tomto tématu viz diskuse na stránkách Yermolovich.ru: Jermolovič, D. I., 2011. *My vstretilis' v Makdonalds?* In: Sajt D. I. Jermoloviča. [online]. Moskva, 03. 09. 2011. [cit. 4. 1. 2016]. Dostupné z <http://yermolovich.ru/board/1-1-0-101>.

увозовек: агентство Франс Пресс, агентство Юнайтед Пресс Интернэшнл/, камерный оркестр «Виртуозы Москвы», группы «Битлз», «Роллинг Стоунз», «Фабрика», газеты «Аргументы и факты», «Московский комсомолец», роман «Война и мир»).

V uvozovkách se nepiší ani ruské zkratky a názvy psané latinkou: *торговый центр Harrod's; чешский банк Комерční banka, a.s.; АО Česká exportní banka*. Pokud název ruské firmy obsahuje organizačně právní status, ten v uvozovkách zahrnut není, protože není součástí názvu: *АО «Ческа Экспортни Банка»; чешский банк «Комерчни Банка», а. с.; компания «Эрнст энд Янг»; магазин «Хэпподс».*

❖ Spojovníky v transkribovaných propracích

Rozdílné je i psaní spojovníků, které se při přepisu z češtiny do ruštiny řídí ruskými ortografickými pravidly. Spojovník je v ruském jazyce znakem celistvosti a nerozdělitelnosti a používá se především u zeměpisných názvů a antroponym. Spojovníky se používají ve víceslovných názvech měst (*Český Krumlov – Ческу-Крумлов*); vodních ploch (*Velké Dářko – Велике-Даржко*), v názvech ulic a náměstí (*náměstí Jiřího z Poděbrad – площадь Иржиго-з-Подєбрад*) a ve složených antroponymech (*Karel Matěj Čapek-Chod – Карел-Матей Чапек-Ход*). Pokud byl název přeložen, spojovník se v něm nepíše (*Чешский Крумлов*). Více o užívání spojovníku viz níže v kapitole o pravopisu transkribovaných toponym (kapitola 8.5). Pokud byla apelativní část názvu (označení druhu objektu) transkribována, píše se s velkým písmenem, pokud ale byla přeložena, s velkým písmenem se nepíše (*Zelný trh: Зелны-Трг/Капустный рынок*).

Nejednalo se o toponyma, ale například o chrématonyma, spojovník se mezi jednotlivými částmi názvu nepíše, ani když je název transkribován / polokalkován (*Комерční banka – Комерчни банк, divadlo Husa na Provázku – театр Гуса на Провазку*).

❖ Volba vhodného transkripčního pravidla při výskytu většího množství jazyků

U transkripce českých názvů do ruštiny je potřeba znát nejen pravidla transkripce z češtiny do ruštiny, ale mimo jiné i pravidla praktické transkripce z angličtiny do ruštiny, protože velké množství českých názvů obsahuje anglické slovo (*CyberSoft, MagicWare*). Názvy tohoto typu transkribujeme do ruštiny pomocí pravidel transkripce pro angličtinu³¹, která se kvůli odlišné fonetice anglického jazyka liší od české transkripce. Zmíněné firmy se tedy nebudou přepisovat jako **ЦиберСофт* a **МагичВаре*, nýbrž *СайберСофт* a *МэджикУер*.

❖ Výhody transkripce

- Transkribované VJ nenarušuje plynulost čtení textu, čtenář je snadno vnímá (nemusí „přepínat“ z jednoho písma do druhého, což je označováno jako tzv. code-switching).

31 Tabulky viz JERMOLOVIČ, D. I. *Imena sobstvennyje: teorija i praktika mež"jazykovoj peredači*. Moskva: R. Valent, 2005, s. 301–319.

- VJ je obvykle možné zapojit do morfosyntaktických vztahů přijímajícího jazyka připojením domácích flektivních koncovek (adaptace).
- Čtenář získává povědomí o výslovnosti ve výchozím jazyce. V následující ukázce ruský mluvčí přečte jména známých translatořů správně za každých okolností, zatímco český čtenář, pokud správnou výslovnost nezná, není schopen jména správně přečíst: *Из иностранных исследователей следует упомянуть Дж. Катфорда, Ю. Найдю, Ж. Мунэна...* × *Ze zahraničních specialistů připomeneme J. Catforda, E. Nidu, G. Mounina.*

❖ Nevýhody transkripce

- Někdy je těžké, nebo dokonce nemožné, stanovit výchozí podobu přejatého jména, čímž vznikají problémy s identifikací (*Юнг – Young/Jung/Iung?* *Мунэн – Munin, Munen, Mounin?*).
- Zkresluje se vnější forma VJ.
- Problematický zpětný převod a hledání v katalogích a vyhledávacích.
- Problém s transkripcí českého y/i, l a dalších písmen a jejich spojení.
- Vznik dublet:
  - *Иржи Менцель / Ёиржи Мензел;*
  - *Ян Новы/Новый/Нови;*
  - *Ждяр-над-Сазавоу / Ждяр-на-Сазаве;*
  - *Чески-Крумлов / Чешский Крумлов;*
  - *Тельч/Телчь/Телч/Телчь.*

❖ Ukázky transkripce z českého a ruského tisku a beletrie

Ve dnech 13.–15. listopadu do Prahy zavítá nejnámější reprezentant „nových realistů“ v moderní ruské literatuře, spisovatel Zachar Prilepin [1].

Redakce ruských opozičních novin Novaja gazeta byla letos jedním z kandidátů na Nobelovu cenu míru. Salon oslovil Vitalije Jaroševského (1956), zástupce šéfredaktora listu, a zeptal se ho, jak se žije novinářům v současném Rusku [2].

Sviridov působil v Polsku jako zpravodaj státní agentury Rossija Segodňa, nástupkyně dřívější agentury RIA Novosti [3].

Současná ruská propaganda, zvláště ta spojená s událostmi na Ukrajině, je ještě horší a nebezpečnější než sovětská. V rozhovoru pro iDNES.cz to říká Vitalij Jaroševskij, zástupce šéfredaktora ruského opozičního listu Novaja Gazeta [4].

Как стало известно, профессор Маккензи из Кью определил заболевание, возникшее во всемирно известных апельсиновых Голбена [5].

Публицист Петр Гаёк, издатель интернет-газеты Protiproud, у мейнстрима не в почете [6].

Определились полуфиналисты Уимблдона. Серб Новак Джокович и аргентинец Хуан Мартин дель Потро вышли в полуфинал самого престижного теннисного турнира, где сыграют друг с другом. Джокович обыграл Давида Феррера [...], а дель Потро взял верх над Томашем Бердыхом [7].

Poslední ukázka je zajímavá tím, že obsahuje propria z různých jazyků, a pro její přepis proto muselo být použito pět různých transkripčních pravidel: *Уимблдон* – anglicky *Wimbledon*; *Новак Джокович* – srbsky *Новак Ђоковић*, *Хуан Мартин дель Потро* – španělsky *Juan Martín del Potro*, *Давид Феррер Эрн* – španělsky *David Ferrer Ern*, *Томаши Бердых* – česky *Tomáš Berdych*.

5.1.2 Princip převodu na základě grafické podobnosti – transliterace

Vědecká transliterace je důsledným převedením písmen jedné abecedy do abecedy druhé. Transliterace se užívá v bibliografických citacích, v katalozích, v kartografii apod., všude tam, kde je třeba řadit údaje podle systému jednoho písma, a není potřeba je zapojovat do souvislého textu. Transliterace by měla zajistit *jednoznačný* zpětný přepis do abecedy původní, ne všechny transliterační systémy to však umožňují.

Transliterace „je proces, který sestává z reprezentace znaků alfabetského nebo sylabického psacího systému znaky konverzní abecedy. V zásadě je možné konverzi provádět znak po znaku: každý znak konvertovaného grafického systému je vyjádřen pouze jedním znakem konverzní abecedy, což je nejjednodušší způsob, jak zajistit jednoznačnou reverzibilitu konverzní abecedy na původní systém. Jestliže je počet znaků používaných v konverzním systému menší než počet znaků v konvertovaném systému, je nutné užívat digrafy (spřežky) nebo diakritická znaménka. V tomto případě je v zájmu široké přijatelnosti systému nutné se v nejvyšší možné míře vyhnout svévolnému výběru, ale naopak užívat výhradně konvenční znaménka a pokusit se udržet určitou fonetickou logiku“ [ČSN ISO 9, 2002: 5].

Transliterace se (na rozdíl od transkripce) snaží neztratit žádnou informaci o původním pravopisu (grafické stránce textu), nezohledňuje výslovnostní pravidla jazyka originálu a měla by být nezávislá na jazyku příjemce, protože ten je (například v mezinárodní kartografii) neznámý. V praxi to však úplně neplatí, protože existuje velké množství transliteračních systémů vyvinutých různými národními institucemi na bázi určitého jazyka.

Transliteraci od transkripce odlišuje především fakt, že se používá v úzce specializovaných případech pro tvorbu seznamů, v osobních dokumentech, v kartografii, v technické dokumentaci, v bibliografii apod. Tam, kde má být převáděné slovo součástí souvislého textu, užíváme obvykle transkripci (viz výše).

Transliterace je nejjednodušší u těch jazyků, které mají společný (například indoevropský) původ, a přestože vlivem historických okolností začaly používat jiné grafické znaky pro zápis mluveného slova, většinu jejich grafických znaků je na základě výslovnosti možné postavit do vzájemné opozice (například přepis z ruské azbuky do české abecedy nezpůsobuje větší problémy). V anglojazyčném prostředí se pro transliteraci často používá pojem romanizace (romanization).

Ideální transliterace je přepis 1 : 1, tzn., že jednomu zdrojovému znaku odpovídá jeden cílový znak, přičemž zdrojový znak je vždy nahrazen takovým cílovým znakem, který je mu výslovnostně nejbližší. Problém ideálního zobrazení 1 : 1 je, že repertoáry dvou různých písem nemají stejný počet znaků³² a mnohé znaky si výslovnostně neodpovídají. Z toho důvodu musí být cílová sada obohacována buď o znaky, které jí nejsou vlastní (například diakritická znaménka: ruské *я* se ve vědecké transliteraci přepisuje jako *â*), nebo se přistoupí k použití digrafů (spojení dvou písmen, která reprezentují jediné písmeno výchozího jazyka: ruské *я* = *ja/ya*). U spřežek je potřeba dát pozor, aby se znaky, z nichž se spřežka skládá, nemohly vyskytnout vedle sebe jako samostatné přepisy dvou jiných zdrojových znaků (což je prakticky téměř neuskutečnitelné, některé transliterační systémy však tento požadavek dodržují).

Různý počet znaků v různých jazycích zapříčinil vznik velkého množství transliteračních systémů, což způsobuje problémy mimo jiné v právní oblasti. Transliterace ruských jmen do latinky se uskutečňuje podle rozdílných pravidel v zahraničních pasech, v občanských i řidičských průkazech a dalších dokumentech, takže když jede ruský občan do zahraničí, má hned několik variant přepisu svého jména, což způsobuje nemalé potíže při právní identifikaci. Seznam nejčastěji používaných transliteračních norem je uveden níže.

Výhody transliterace jsou zřejmé. Díky tomu, že umožňuje jednoznačný a relativně jednoduchý přepis formou „písmeno za písmeno“, nachází široké uplatnění ve výpočetní technice a při práci s elektronickými dokumenty. Technická transliterace například umožňuje okamžité a jednoznačné převedení celých databází jmen v celních systémech tam i zpět. Některé počítačové programy navíc neumějí pracovat s cyrilicí, takže může být výhodnější převádět některé dokumenty do latinky i v rámci vnitrostátních úkonů.

Další výhodou transliterace je to, že je nezávislá na jazyku příjemce, díky čemuž nachází široké uplatnění v mezinárodní kartografii. Například letecké či mořeplavecké mapy (i ty, které jsou vydávány v Rusku) mají názvy, které by byly v originále psány cyrilským písmem, transliterované do latinky.

Další výhodou transliterace je její snadná dostupnost a možnost okamžitého přepisu pomocí internetových převodníků, které díky její jednoznačnosti a nezávislosti na výslovnostních pravidlech cílového jazyka umožňují vložit text v cyrilici a automatizovaně jej transliterovat do latinky. Jednu z takových pomůcek je možné najít na internetové adrese <http://www.dslru.eu/Russisch-Deutsch/translit-ru.html>. Aplikace Translit RU-EN-RU umožňuje automatický přepis z cyrilice do latinky pomocí deseti různých systémů:

32 Pro srovnání: česká abeceda sestává ze 42 písmen, anglická abeceda (která se pro mezinárodní konverzi používá velice často) má písmen pouze 26 a ruská azbuka jich má 33.

- **Translit** – nestandardizovaný způsob převodu, se kterým se však na internetu setkáváme velmi často (má více podob)
- **SEV** (GOST 16876-71) – ruská norma ST SEV 1362-78, která se nyní označuje ISO 9-95
- **ISO 9A** a **ISO 9B** – mezinárodní standard ISO 9-95 (GOST 7.79-2000), který je téměř shodný s normou ISO 9, používanou v České republice
- **ALA-LC** (ALA-LC) – systém transliterace Americké asociace knihoven a Knihovny Kongresu (The Library of Congress), který používá většina knihoven USA, Kanady a Velké Británie
- **BSI** (British Standard) – britská norma British Standards Institution & Chemical Abstracts Service BS 2979
- **BGN** (BGN/PCGN) – standard, který byl přijat komisí pro zeměpisné názvy USA a Velké Británie
- **UN** (OSN) – standard používaný Organizací spojených národů pro zeměpisné názvy
- **WT** – mezinárodní transliterační systém (Wissenschaftliche Transliteration)
- **DIN** (DIN 1460) – německý standardizační institut a Německá knihovna
- **Duden** (Transkription) – německý standard praktické transkripce Dudenverlag (na stránkách je uvedena „navíc“, neboť jde o transkripční, nikoli transliterační systém).

Podobný nástroj, který je zaměřen na přepis do české latinky (využívá českou normu ČSN ISO 9, a je proto vhodný nejen pro přepis do české latinky, ale i pro mezinárodní komunikaci, neboť norma ISO 9 je mezinárodní), je možné nalézt na internetové adrese http://www.cesty.in/transliterace_azbuky_podle_csn_iso_9.

Nástroj pro převod do anglické latinky bez diakritiky (nicméně se spřežkami), pak zde <http://www.cesty.in/domains/cesty.in/doku.php?id=azb-en>.

❖ **Výhody transliterace**

- Umožňuje strojové zpracování dat a zpětný převod VJ.
- Nezkresluje psanou podobu VJ.
- Příslušníci všech jazykových společenství mají k dispozici univerzální formu svého jména „zdánlivě“ nezávislou na přijímajícím jazyce (proto neexistuje /respektive neměla by existovat/ rusko-česká nebo rusko-anglická transliterace, ale existují jen jednotlivé normy). Toto pravidlo však v praxi nefunguje.

❖ **Nevýhody transliterace**

- Zkresluje fonetickou podobu VJ.
- Nezávislost na přijímajícím jazyce je prakticky neproveditelná (vždy se bude transkribovat pomocí některé abecedy příslušející určitému jazyku).
- Existence příliš velkého množství systémů (každá větší organizace vytváří vlastní systémy přepisu):

- tzv. anglická a francouzská transkripce v ruských starých a nových pa-sech;
- transliterace s diakritickými znaménky (1 : 1 × digrafy a z toho plynoucí nereverzibilita);
- více než 10 různých „nejčastěji používaných“ norem.

5.1.2.1 Mezinárodní systém transliterace cyrilského písma ČSN ISO 9

Norma ČSN ISO 9 (jinak také Česká státní norma 01 0185) je mezinárodní norma, která zajišťuje konverzi znaků cyrilice do latinky, a to v souladu se zásadami řetězové konverze, která umožní mezinárodní výměnu informací zejména elektronickými prostředky. Norma umožňuje jednoznačný (i zpětný) převod psané zprávy mezi dvěma zeměmi užívanými rozdílné psací systémy. Její reverzibilita spočívá v použití speciálních diakritických znaků, kdy každému jednotlivému písmenu cyrilice odpovídá jeden znak v latině.

Zkratka ISO označuje jednotné mezinárodní normy, které mají stejné znění i platnost ve všech státech, které se rozhodly je přijmout. Tyto normy jsou vydávány Mezinárodní organizací pro normalizaci (International Standards Organization), která sídlí ve Švýcarsku. Normy mají za cíl přispět k efektivnějšímu, bezpečnějšímu a čistšímu rozvoji, výrobě a poskytování služeb.

Plné mezinárodní označení transliterační normy zní ISO 9:1995, v ČR je tato norma označována jako ČSN ISO 9 (010185), kde ČSN znamená, že norma, která byla původně zpracována a vydána v mezinárodní organizaci ISO, je rovněž zařazena do systému českých norem. Normu ČSN ISO 9 schválil v roce 2002 Český normalizační institut.

ISO 9:1995 je norma, která stanovuje jednotný způsob transliterace do latinky ze slovanských i neslovanských jazyků užívaných cyrilského písma. Hlavní výhodou normy ISO 9 je to, že za každý jeden znak (písmeno) z cyrilice stanovuje jeden znak (písmeno) z latinky, přičemž toto písmeno se nikdy neopakuje a netvoří tak komponent žádné spřežky, což umožňuje naprosto přesný zpětný automatizovaný převod. Nevýhodou je použití diakritických znamének nad rámec anglické latinky, což může ztížit zápis pro mnohé uživatele, či ho dokonce znemožnit při převezech dat mezi nekompatibilními počítačovými programy. Problém je v tom, že většina programů využívá základní 7bitovou tabulku znaků ASCII, což je anglická zkratka pro American Standard Code for Information Interchange (americký standardní kód pro výměnu informací). Tato tabulka definuje pouze znaky anglické abecedy. Pokud jsou v textu použita písmena, která v ASCII obsažena nejsou, nekompatibilní program může takový text poškodit (charakteristické čtverečky místo písmen, která mají háček apod.). Tento problém se řeší různým kódováním textu, například Windows-1250, ISO Latin 2, Unicode apod.

Česká anotace normy ČSN ISO 9 (010185) je následující:

„Tato norma zavádí systém transliterace znaků cyrilice, které tvoří abecedy slovanských a neslovanských jazyků, do latinky, a to v souladu se zásadami řetězové konverze, která umožní mezinárodní výměnu informací, zejména elektronickými prostředky. Je jednou z řady mezinárodních norem, které se zabývají konverzí psacích systémů. Cílem této normy a dalších z této řady je poskytnout prostředky pro mezinárodní komunikaci psaných zpráv ve formě, která umožní automatický přenos a obnovu těchto zpráv lidmi nebo stroji. Systém konverze musí v tomto případě být jednoznačný a zcela reverzibilní. Norma nebere ohledy na fonetické nebo estetické záležitosti, ani na konkrétní národní zvyklosti: všechny tyto ohledy jsou zejména ignorovány v případě strojové konverze. Přijetí této normy ponechává každé zemi možnost přijmout pro vlastní potřeby národní normu, která se může lišit, pod podmínkou, že bude kompatibilní s mezinárodní normou. Zde navržený systém to musí umožňovat a je přijatelný pro mezinárodní použití, jestliže v něm obsažené grafické znaky jsou takové povahy, že mohou být automaticky konvertovány na grafické znaky používané v kterémkoliv přesně vymezeném národním systému.“³³

Zajímavé je, že základem mezinárodní normy ISO 9 je tzv. vědecká transliterace (což je samostatný transliterační systém, někdy se však systém ISO 9 nepřesně označuje právě jako vědecká transliterace), která byla vytvořena na základě znaků české abecedy. Tento systém začal jako první používat v 19. století německý jazykovědec August Schleicher, který nedostačující znaky anglické abecedy doplnil o znaky abecedy české a vytvořil tak jednotný systém, který se jen s malými změnami používá dodnes a do oblasti přepisu cyrilice do latinky vnesl větší systematičnost (do té doby si totiž jednotlivci i instituce přepisovali propria dle svých systémů, což je však stav, který do jisté míry trvá dodnes).

---

33 *Technor.* [online] Dostupné z http://www.technicke-normy-csn.cz/010185-csn-iso-9_4_65539.html, [cit. 21.11.2015].

Ukázka přepisu pomocí normy ČSN ISO 9:

ЕРМОЛОВИЧ, Д.И. Имена собственные: теория и практика межъязыковой передачи.

ERMOLOVIČ, D. I. Imena sobstvennyje: teoriâ i praktika mež"azykovej pereačâi.

я – â	й – j	ъ – "
е – e	х – h	ы – y
ë – ë	ч – č	ь – '
ж – ž	ш – š	э – è
и – i	щ – šč	ю – û

Ukázka přepisu vybraných znaků pomocí normy ČSN ISO 9

Příloha č. 3 – Transliterační pravidla dle normy ČSN ISO 9

5.1.2.2 Doporučení pro přepis nelatinkových písem do latinky (Katalogizační norma Národní knihovny ČR)

Tuto normu dále označujeme jako *Katalogizační norma Národní knihovny ČR*, zkráceně *NNK*. Pro přepis cyrilice se používala norma ČSN 01 0185, která byla nahrazena normou ČSN ISO 9 (ČSN 01 0185), viz výše. „Normu však nelze (v úplnosti) katalogizátorům doporučit, protože přepis některých písmen není vhodný pro české prostředí – jejím přijetím by byla narušena dosavadní kontinuita katalogů a rejstříků“ [NNK 2006: 7]. NNK se vyhýbá diakritickým znakům neobvyklým pro češtinu a povoluje digrafy, čímž se blíží pravidlům praktické transkripce.

Ukázka přepisu pomocí NNK:

ЕРМОЛОВИЧ, Д. И. Имена собственные: теория и практика межъязыковой передачи.

JERMOLOVIČ, D. I. Imena sobstvennyje: teorija i praktika mež"jazykovej pereačâi.

я – ja	й – j	ъ – "
е – e/je*	х – ch	ы – y
ë – e*	ч – č	ь – '
ж – ž	ш – š	э – è
и – i/ji**	щ – šč	ю – ju

* je na začátku slova a po samohláskách či jerech

** j po měkkém znaku

Ukázka přepisu vybraných znaků pomocí NNK

Srovnání dvou výše zmíněných transliteračních norem a transkripce:

ЕРМОЛОВИЧ, Д.И. Имена собственные: теория и практика межъязыковой передачи

ERMOLOVIČ, D. I. Imena sobstvennyje: teoriâ i praktika mež"azykovoj peredači (ISO 9)

JERMOLOVIČ, D. I. Imena sobstvennyje: teorija i praktika mež"jazykovoj peredači (NNK)

JERMOLOVIČ, D. I. Imena sobstvennyje: tĕorija i praktika mežjazykovoj peredači (Transkripce).

Příloha č. 4 – Transliterační pravidla dle Katalogizační normy Národní knihovny ČR

5.1.2.3 Ruská státní norma GOST 7.79-2000

Tato norma má dvě varianty, z nichž první (GOST-A) se zcela shoduje s mezinárodním standardem ISO 9, a využívá tedy speciální diakritická znaménka. Druhá varianta (GOST-B) obsahuje spřežky (digrafy), a je tudíž snazší ji používat na běžných počítačích, stejně jako GOST-A je však plně reverzibilní, což je u spřežkového zápisu nezvyklá situace. Reverzibilita je zajištěna díky specifickému použití písmen *h*, *y*, *c* a symbolu ` . Písmena *h* a *y* samostatně nezastupují žádné znaky cyrilice, ale používají se pouze v digrafech.

Norma GOST 7.79-2000 nahradila v roce 2002 normu GOST 16876-71, kterou D. I. Jermolovič (2005) ve své knize *Imena sobstvennyje: teorija i praktika mež"jazykovoj peredači* rozebírá na stranách 133–138. Vzhledem k tomu, že norma je od roku 2002 neplatná, je škoda, že ve vydání knihy z roku 2005 nebyly informace aktualizovány.

Plný název normy ГОСТ 7.79-2000 zní *Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом*. Česky je možné název přeložit jako *Systém informačních, knihovnických a nakladatelských standardů. Pravidla transliterace cyrilského písma pomocí latinské abecedy*.

Podle oficiální anotace stanovuje norma pravidla transliterace pomocí prostředků latinské abecedy pro jednotlivá písmena, slova, slovní spojení i celé texty napsané v jazycích, jejichž písmo je založeno na cyrilské abecedě. Pravidla určená tímto standardem se využívají všude tam, kde je potřeba uvést plné a jednoznačné znění textu napsaného původně v cyrilici, ovšem pomocí prostředků písma latinského, přičemž musí být zachována možnost jednoznačné zpětné převoditelnosti textu do původní podoby (především při práci s texty ve výpočetní technice). Daný standard nepředepisuje pravidla pro zprostředkování zvukové podoby slov.

Norma byla vypracována Všeruským vědecko-technickým informačním ústavem Ruské akademie věd a Ministerstva vědy a techniky Ruské federace, Technickým výborem pro standardizaci TK 191 „Vědecko-technické informace, knihovnická a nakladatelská činnost“ (Всероссийский институт научной и технической информации Российской Академии наук и Министерства науки и технологии Российской Федерации, Технический комитет по стандартизации ТК 191 «Научно-техническая информация, библиотечное и издательское дело»). Norma byla přijata Mezinárodní standardizační, metrologickou a certifikační radou v Minsku (Межгосударственный совет по стандартизации, метрологии и сертификации, Минск, отчет Технического секретариата № 17 от 19-22 июня 2000г.). Norma byla uvedena v platnost 1. 7. 2002 rozhodnutím Státního standardizačního a metrologického výboru Ruské federace (Государственный комитет Российской Федерации по стандартизации и метрологии) a nahradila normu ГОСТ 16876-71. Naposledy byl text aktualizován 1. 8. 2013, naposledy byl pozměněn 22. 5. 2013 (informace ze září 2013). Plné znění normy je možné nalézt na adrese <http://www.gostedu.ru/6464.html>.

Použití systému A nebo B si stanovuje orgán, který hodlá normy využít, přičemž v jednom dokumentu se musí držet jednoho způsobu. Pokud to není možné, je potřeba vždy uvést, který způsob transliterace byl použit.

Pokud je předkládán text, který byl transliterován pomocí automatizované výpočetní techniky, musí být tato skutečnost uvedena a hranice takto transliterovaného textu musí být pevně vymezeny. Je vhodné také uvést, z jakého jazyka se transliterovalo a jaký způsob transliterace byl použit.

GOST A	GOST B	GOST A	GOST B	GOST A	GOST B
я – â	я – ya	й – j	й – j	ъ – "	ъ – "
е – e	е – e	х – h	х – x	ы – y	ы – y'
ë – ë	ë – yo	ч – č	ч – ch	ь – '	ь – `
ж – ž	ж – zh	ш – š	ш – sh	э – è	э – e'
и – i	и – i	щ – šh	щ – shh	ю – û	ю – yu

Diakritický a spřežkový způsob transliterace dle normy GOST 7.79-2000

Příloha č. 5a – Transliterační pravidla dle normy GOST 7.79-2000 (GOST-A)

Příloha č. 5b – Transliterační pravidla dle normy GOST 7.79-2000 (GOST-B)

5.1.2.4 Další transliterační systémy

Jak již bylo zmíněno, počet existujících transliteračních systémů je velmi vysoký, což je situace nevyhovující, protože různý způsob přepisu se používá v ruských zahraničních pasech, občanských průkazech, řidičských průkazech ap. Není cí-

lem naší práce uvést vyčerpávající přehled a popis všech systémů, nicméně pro ilustraci je možné nahlédnout do srovnávací tabulky, která je k dispozici na internetové encyklopedii Wikipedia³⁴ a uvádí 11 různých transliteračních systémů. U písmen, která nemají v latině jednoznačný protějšek, jako je я, ю, х, ц, ч, ш, щ, ъ, se jednotlivé systémy značně liší.

Rozdílnost systémů je vidět také v následující ukázce přepisu dle různých transkripčních a transliteračních norem:

Фёдор Иванович Тютчев, Василий Никитич Татищев

Fëdor Ivanovič Tütčev, Vasilij Nikitič Tatišev (ISO 9)

Fedor Ivanovič Tjutčev, Vasilij Nikitič Tatiščev (NNK ČR)

Fëdor Ivanovič Tütčev, Vasilij Nikitič Tatišev (GOST A)

Fyodor Ivanovich Tyutchev, Vasilij Nikitich Tatishev (GOST B)

Fjodor Ivanovič Ťütčev, Vasilij Nikitič Tatiščev (transkripce do češtiny)

Fyodor Ivanovich Tyutchev, Vasily Nikitich Tatishev (transkripce do angličtiny)

Fjodor Iwanowitsch Tjuttschew, Wassili Nikititsch Tatischtschew (transkripce do němčiny).

5.1.2.5 Nekodifikovaná transliterace (tzv. translit)

Pro úplnost je třeba se zmínit ještě o nekodifikované transliteraci, která je v prostředí ruského internetu označována jako translit. Tento systém je ruskými mluvčími používán při komunikaci na internetu a v krátkých textových zprávách. Především u posledně jmenovaných je latinka výhodnější (ekonomičtější), neboť umožňuje napsání většího počtu znaků v rámci jedné zprávy. Některé starší přístroje navíc nemusejí cyrilici podporovat a u některých mluvčích, kteří používají latinku místo cyrilice, může jít také o vyjádření životních a politických postojů.

Vzhledem k tomu, že se nejedná o systém oficiální, existuje velké množství různých územních, sociálních a generačních variant. Následující přehled a ukázka krátkých textů demonstruje, nakolik se může různit přepis v závislosti na narodnosti či místu dlouhodobého pobytu pisatele. První text byl napsán rodilou Ruskou žijící v Londýně, druhý etnickou Ruskou žijící v Tallinnu.

– ш – sch, sh, š, w, Ш, 6;

– ч – ch, č, Ч, 4;

– я – ya, ja, ia, ea, a, q, 9, 9I.

– *net! chitay ran'she! [...] ty ne pokušaesh', eto prosto marshrut. [...] plus, eto je po gorizontali (primerno). [...] Moskva I letniy zapah [...] ya tut. Vseh s nastupayuschim! Ya lojus' spat'. Zvonite i pišhite na vyhodnye!*

34 Příspěvatelé Wikipedie. *Romanization of Russian*. In Wikipedia The Free Encyclopedia. [online]. 28. 12. 2015 [cit. 21.11.2015]. Dostupné z https://en.wikipedia.org/wiki/Romanization_of_Russian.

- *teper v Tallinne budet spokojino do Fevralja [...] Tebe, dorogaja! [...] ja promahnulas))) samolaika - eto kto laik sam na sebja [...] da-da, ja segodnja utrom uzhe porzhala))) [...] lapshu na ushi ne veshaj.*³⁵

5.1.3 Princip zachování grafické podoby originálu – metoda přímého grafického přenosu (grafická transplantace)

Výše zmíněné nedostatky všech doposud zavedených systémů transkripce i transliterace vedly k tomu, že se tvůrci mezinárodních textů pro zjednodušení situace mnohdy přiklánějí k řešení zachovat původní podobu originálního výrazu, a to i při převodu mezi rozdílnými grafickými systémy. Protože i tato metoda má své výhody a omezení, rozebereme je nyní podrobněji.

V 19. a 20. století převažoval mezi lingvisty názor, že fonetická podoba slova je primární, takže transkripce byla hlavní metodou převodu cizích slov. V dnešní době, kdy převládá komunikace prostřednictvím tištěných či internetových médií a kdy navíc psaná podoba vlastního jména plní funkci právní identifikace, začíná tento přístup ustupovat metodě grafické transplantace, tedy ponechání výrazu v jeho původní podobě.

Grafická transplantace se nejčastěji používá u jazyků se stejným grafickým systémem (latinka–latinka, cyrilice–cyrilice), přičemž zvláštní grafické prvky (například diakritická znaménka, francouzská cedilla /ç/, české háčky, polské ocásky /ą, ę/ apod.) obsažené v originálním výrazu a absentující v abecedě cílového jazyka by měly být zachovány. Přímý grafický přenos (grafická transplantace) je převod VJ do nového jazykového prostředí bez provedení jakýchkoli změn. Ideálem je zachování všech speciálních grafických prvků originálního výrazu. Není-li toto možné, je potřeba zvolit zástupný znak odpovídající jak foneticky, tak graficky co nejlépe původnímu znaku.

Princip přímého grafického přenosu těží z faktu, že angličtina (potažmo latinská abeceda) je dnes esperantem moderní doby a že hraje v mezinárodní komunikaci primární roli. Toto však zapříčiňuje jednosměrnost využití této metody, neboť ve směru z ruštiny do češtiny (nebo do jakéhokoli jiného jazyka píšícího latinkou) není její použití možné.

Protože čtenář transplantovaného výrazu často nezná výslovnostní pravidla výchozího jazyka a na rozdíl od transkripce se informací o fonetické podobě slova nedozví, může užití grafické transplantace způsobit až selhání komunikačního aktu. Pro české mluvčí neznalé anglické výslovnosti může být kamenem úrazu například výslovnost anglického města *Derbyshire*, které se správně vyslovuje jako

---

³⁵ Zdrojem je soukromá korespondence autorky realizovaná na sociálních sítích během dubna 2013.

[ˈda:rbɪʃɪər]³⁶. Naopak angličtí rodilí mluvčí mohou české toponymum *Macocha* vyslovovat jako [*makoča], což porozumění zabrání stejně jako české [*derbyšajr] místo [ˈda:rbɪʃɪər]. Analogicky v rusko-českém převodu může být pro Čechy problém s redukcí nepřízvučného o: *Подмосковье* – [padmaskovje], nikoli [*podmoskovje], ačkoli zde nejde o tak velké zkrácení.

Aby se takovým problémům zabránilo, měli by tvůrci textů, ve kterých je grafická i fonetická podoba slova relevantní (například v turistických průvodcích), uvádět jak originální grafickou podobu slova, tak jeho výslovnost (zdvojený převod), realizovanou pomocí grafických znaků a fonetických pravidel jazyka cílového textu (užívání mezinárodní fonetické abecedy IPA, kterou jsme uvedli v případě města Derbyshire, není nejvhodnější, protože mnoho lidí bez lingvistického vzdělání ji nepřečte).

V publicistických textech při označování názvů firem, obchodních značek či populárních hudebních skupin je přímý grafický přenos dnes velmi rozšířenou metodou. Neplatí to však v některých dalších oblastech, které byly vymezeny na začátku: v osobních dokladech a v umělecké literatuře. V prvně jmenovaných je nejvhodnější metodou transliterace, v beletrii pak velká paleta nejrůznějších přístupů v závislosti na tom, o jaké proprium se jedná (metoda přímého grafického přenosu je zde většinou nevhodná kvůli problému s přepínáním kódů, tzv. code-switching). Ani v toponomastice není princip přímého grafického přenosu přijatelný: «Абсолютно неприемлемым для передачи топонимов следует признать метод прямого графического переноса. Недопустимо включение топонимов в текст русского перевода в исходной (латинской) графике. Это относится и к микротопонимам (названиям объектов городской среды или ландшафта)» [Jermolovič 2005: 272–273].

Grafická transplantace je naopak velice vhodná a velmi často používaná v textech informačního a vědeckého charakteru pro převod nejrůznějších kategorií VJ (antroponyma, názvy společností, firemní názvy, obchodní značky, hudební skupiny a jejich díla, kartografie apod.).

5.1.3.1 Grafická transplantace v historii

Ačkoli je grafická transplantace v ruštině dnes velmi častá z důvodu silného angloamerického vlivu, je nutné poznamenat, že tento jev není pro ruštinu nový. Písmo bylo na Rusi přijato zároveň s křesťanstvím a vzhledem k celkovému politickému směřování země logicky vyústilo v cyrilici. Až do 18. století byla cyrilice používána téměř výhradně pro církevní účely a latinkou psaná propria se v ní prakticky nevyskytovala.

K významné (a potažmo i první) reformě ruské grafiky došlo za vlády Petra Velikého v roce 1708. Zavedením tzv. graždanky byl oddělen jazyk církve od jazyka

36 Českými znaky přibližně [dábyša].

společnosti, vědy a politiky a cyrilice se graficky přiblížila latinské antikvě. Další reformu provedla Kateřina Veliká, která se soustředila na to, aby bylo pomocí graždanky možné pohodlně zapisovat texty světské (v ruštině), nikoli jen církevní (ve staroslověnštině), k čemuž byla cyrilice původně určena. Díky zesvětštění písemnictví a rozvinutým mezinárodním vztahům je možné již v této době nalézt ve státních tiskovinách případy grafické transplantace. Nejčastější je přímý grafický přenos v oblasti reklamních textů při označování chrématonym, tedy produktů (v reklamě je totiž důležitá konotace latinky s bohatou vyspělou západní civilizací). Latinku je možné občas nalézt i mimo reklamní texty (především v názvech zahraničních novin), což je tendence patrná (a dokonce i preferovaná) i v dnešní době. Antroponyma byla (stejně jako dnes) většinou transkribována, toponyma byla transkribována vždy.

Ukázky přímého grafického přenosu v ruských textech 19. století:

Въ виду поразительнаго сходства съ самымъ дорогимъ шелковымъ бархатомъ «Louis Velvet» занимаетъ достойное мѣсто какъ дамскій матерiалъ [10].

*Я читалъ Michel Teissier. Какъ бездарно! Какъ всё выдуманно. [...] Какая разница. Бодро, весело, умно и талантливо, и **sobre** и без претензии. [...] Кроме пересланныхъ тобою писемъ, я получилъ в Ясенкахъ два интересныхъ письма: одно от **Battersby** съ статьями, написанными разными **Reverend'аму** по случаю выдержекъ из Ц[арства] Б[ожия] [11].*

Reformy roku 1917, jejichž cílem bylo od základu změnit zkostnatělé carské Rusko, se nevyhnuly ani jazyku. Již v revolučním roce označila Prozatímní vláda ruskou cyrilici za přežitek carského režimu, a začala proto rozpracovávat teorie o jejím úplném nahrazení latinkou. V roce 1929 Lidový komisariát RSFSR vytvořil komisi, jejímž úkolem bylo vypracovat latinskou abecedu pro ruský jazyk.

Ačkoli na území samotného Ruska latinka nikdy zavedena nebyla, u některých neslovanských národů připojených k SSSR k tomu došlo (šlo například o abchazský, ingušský, tatarský a jiné). Vlna latinizace u podrobených národů souvisela s neúplně jasnou politikou decentralizace, autonomie a podpory lokálních kultur, kterou Rusko především ve 20. letech podporovalo. „Na jedné straně se bojovalo proti nacionalismu a nepovolovala se přílišná samostatnost lokální politické elity, na druhé straně však dostával každý, komu se zachtělo, status národní autonomie i moderní sdělovací prostředky, knihy, noviny, rozhlas, [...] ty méně vyvinuté vlastní abecedy [...]. To všechno dohromady nejen nepřálo unifikaci sovětské společnosti, ale přímo udržovalo zvláštnosti a vedlo ke konsolidaci jednotlivých národnostních skupin“ [Zajaczkowski 2011: 187–188].

I když byla latinka v Rusku ve 20. a 30. letech teoreticky protežována, ve státních tiskovinách té doby jsou vlastní jména většinou přejímána pomocí transkripce:

Независимая Манчжурия, – справедливо указывает немецкий ежедневник "Вельт ам Абенд" [12].

Нью-Йорк, 2/IV. По сообщению «Дэйли Уоркер» (орган Уоркер Парти), на конференции в Питтсбурге, созванной «Комитетом спасения профсоюза» горняков, присутствует более 1.100 делегатов [13].

V roce 1937 došlo k zásadnímu obratu způsobenému stalinskými protireformami, které se dotkly i jazyka. Autonomie národů připojených k SSSR byla od té chvíle nežádoucí, avšak latinská abeceda jim jistou míru svobody umožňovala. Sovětský svaz bylo potřeba sjednotit a právě společná abeceda by byla vhodným pojítkem. „Na úrovni celé země se tmelem působícím paralelně vedle komunistické ideologie měla stát ruskost, okleštěná a zatlačená do role nástroje v rukou moci. Viditelným projevem této tendence se stala rehabilitace ruského jazyka a kultury a vyššího významu Rusů“ [Zajaczkowski 2011: s. 188].

Původně latinizované národy byly proto postupně převáděny na cyrilici a práce nad systémem zápisu ruského jazyka pomocí latinky přešla pouze do roviny transkripčních a transliteračních pravidel. Na počátku 20. století byla založena Ortografická komise Akademie věd, která se začala problémy transkripce a transliterace zabývat poprvé na profesionální úrovni. Ve 30. letech byl založen Hlavní institut geodézie a kartografie, který začal vydávat instrukce k nakládání se zeměpisnými názvy. Během 30. a 40. let byly vydány desítky manuálů a doporučení, kterými se měli sověští lingvisté a překladatelé řídit. Ruský jazyk a cyrilice byly protežovány jakožto nástroj pro sjednocení rozdrobených národů a Rusko bylo od Evropy a po tažmo i latinky izolováno. Není tedy divu, že prakticky po celou dobu existence Sovětského svazu latinku v ruských tiskovinách téměř nenacházíme:

Корпорация «Кэйбл энд Уайрелесс» с ее громадной, охватывающей весь мир сетью подводных телеграфных кабелей [...] Г-н Джон Бальфур, ранее бывший пост посланника Его Величества в СССР, а ныне являющийся посланником в Вашингтоне, получил титул рыцаря [...] В рыцарское звание возведен также артист театра «Олд Вик» Ральф Ричардсон, прославившийся исполнением шекспировских ролей. Директору балетной труппы театра «Сэдлерс Уэллс» Нинетт де Валуа пожаловано звание командора ордена Британской империи [14].

Po rozpadu SSSR mnohé cyrilizované národy přecházejí zpět na latinku nebo na své původní grafické systémy. V samotném Rusku dochází k nárůstu přejímek především z angličtiny a k vlně používání latinky v reklamě, na vývěsních štítech, ve sdělovacích prostředcích, v odborné komunikaci i v komunikaci mládeže. Latinizační vlna nebyla spojena jen s prostou fascinací dříve zakázaným ovocem, ale i s potřebou pojmenovávat nové skutečnosti, zboží a technologie, které se kvůli izolacionistické politice SSSR nemohly do Ruska dostat:

«Даурия Аэроспейс» будет использовать технологии смартфонов для запуска российских спутников, сообщает *The Wall Street Journal*. Запуск *DX-1*, который создается в сотрудничестве с *Samsung Electronics* и корпорацией «Роскосмос» является новым этапом в развитии частной космической индустрии. [...], поясняет автор статьи Лизетт Чапман. Вложивший 20 млн долларов в «Даурию» сооснователь *I2BF Global Ventures* Илья Голубович утверждает, что она уже приносит 99% доходов. [...] Основанная в 2011 году, «Даурия» базируется в технопарке *NASA* в Калифорнии и имеет контракты с *NASA*, *Boeing* и *Airbus SAS*, а также входит в состав космического кластера «Сколково», отмечает автор статьи [15].

Fascinace latinkou a její přítomnost ve všech typech současných textů je v ostrém kontrastu s určitou nelibostí, kterou v posledním desetiletí vyvolává. Ačkoli není používání latinky v ruských textech nic nového, je dnes tento jev ruskou veřejností i vládní elitou kritizován s poukazem na ohrožení, které by mohla latinka mít na čistotu ruského jazyka. O závažnosti tohoto jevu svědčí například to, že byl předložen návrh zákona o zákazu používání cizích slov v ruských textech: «В Госдуму внесли закон о запрете иностранных слов».³⁷

Negativní aspekty snahy o vymýcení latinky ze současných ruských textů zmiňuje v článku *Svoje i čužoje* I. V. Vysockaja: «В настоящее время в России проводится языковая политика запрета иноязычных вывесок. Латиница сохраняется пока лишь в наименовании известных торговых марок, хотя вполне допустимы дублеты, ср.: Yves Rocher – Ив Роше. [...] Кириллическое написание Айсберри не превращает его в «ледяную ягоду», этот текст воспринимается только благодаря дискурсу (как надпись на киоске с мороженым). [...] Форсированная русификация нарушает естественный процесс освоения иноязычного слова и, на наш взгляд, представляет большую опасность для языковой экологии, чем креативное использование «чужих» символов в рекламе» [Vysockaja 2010: 474].

Z výše uvedeného je zřejmé, že vývoj a používání jazyka je s politickým směřováním země spjat více, než by se na první pohled mohlo zdát. Čas ukáže, jak se vyvine dnešní rezervovaný postoj k projevům západní kultury v ruských textech.³⁸

❖ Výhody přímého grafického přenosu

- Umožňuje 100% identifikaci nositele VJ i v jiném jazykovém prostředí.
- Zajišťuje možnost jednoznačného zpětného převodu.
- Usnadňuje vyhledávání v katalogích, encyklopediích a na internetu.

37 *V Gosdumu vnesli zakon o zaprete inostrannykh slov*. In: *Lenta.ru*. [online]. 21. 2. 2013 [cit. 3.1. 2015]. Dostupné z <http://lenta.ru/news/2013/02/21/fine1/>.

38 Text o historii cizích propriet v ruských žurnalistických textech byl uveřejněn jako samostatná studie ve sborníku: ŠPAČKOVÁ, S. (2015). Cizí propria v ruských žurnalistických textech 19.–20. století. In: *Príspevky k aktuálnim otázkám jazykovédne rusistiky*. Brno: Galium, s. 145–150. Zde je text zkrácen.

- Nezkresluje grafickou formu VJ.
- ❖ **Nevýhody přímého grafického přenosu**
- Narušuje plynulost textu.
- Čtenáři, který nezná fonetickou podobu VJ kvůli neznalosti výslovnostních pravidel výchozího jazyka, často podává zkreslenou představu o výslovnosti VJ.
- Neumožňuje skloňování VJ a jeho zapojení do morfosyntaktických vztahů přijímacího jazyka.
- Je použitelný pouze u některých typů VJ (názvy novin, společností, tituly...), například u toponym je nepřijatelný.
- ❖ **Ukázky přímého grafického přenosu v současných ruských textech**

*Недо́разумение произо́шло 11 а́преля [...] соо́бщи́ла че́шская га́зета **iDnes** [16].*

*Впро́чем, как сказа́л Ло́рд Иезу́ди Менухи́н, кото́рый до сво́ей сме́рти бы́л связа́н с **Festival Mitte Europa** не то́лько как обы́чный че́ловек, но и в каче́стве дири́жера [17].*

*К пла́тью мы предло́жили ко́льше **Accessorize** и эле́гантные че́рные ту́фли **Monsoon** [18].*

*Аге́нтство **g82** прове́ло специа́льное иссле́дование по зака́зу крúпного че́шского импорте́ра алко́голя компа́нии **Rémy Cointreau**, зая́вил дире́ктор по ма́ркетингу компа́нии **Rémy Cointreau** О́ндрже́й Ро́чек [19].*

5.2 Onymické transformace zaměřené na význam

Při převodu jména do nového jazykového prostředí se jednota obsahu a formy VJ většinou rozpadá, protože u příslušníků cílové kultury forma VJ ne vždy vyvolá potřebné představy či konotace. Volíme proto metody, které se blíží překladu: **kalk**, pokud je díky snadno přeložitelné struktuře možné zachovat alespoň vnitřní formu (kalk se podobá doslovnému překladu), nebo **onymickou substituci**, tedy náhradu domácí analogií, pokud vnitřní strukturu není možné zachovat (substituce se podobá volnému překladu). Na význam jsou však zaměřeny i další metody, jako např. **doplnění (rozšíření informačního základu)**, **opisný překlad** či **zdvojený převod**.

5.2.1 Princip zohledňující vnitřní formu a význam VJ – metoda kalkování a částečného kalkování

Kalkování je přejetí slova nebo slovního spojení z výchozího jazyka do cílového prostřednictvím jeho doslovného překladu, přičemž překlad nemusí probíhat jen na úrovni slov, ale i menších jednotek, jako jsou např. morfémy. V cílovém jazyce pak lexikální jednotka napodobuje strukturu výchozího slova nebo slov-

ního spojení použitím vlastních lexikálních a slovotvorných prvků. Rozlišují se **kalky gramatické**, které kopírují morfematickou nebo slovotvornou strukturu přejímaného slova (překládá se každý morfém), a **kalky sémantické**, u kterých již existující slovo v cílovém jazyce získá další význam podle cizí předlohy (sémantické kalky jsou častější u apelativ, např. *zed'* na sociální síti Facebook vznikla pod vlivem anglického *wall*). U převodu tzv. mluvících VJ (nomen omen) je časté také to, že překladatel vytvoří nové VJ na podobném asociativním principu, kdy pro cílového recipienta vytvoří zcela nové jméno s odlišnou formální strukturou, ovšem na základě shodných nebo podobných asociací. Pro takové případy zavádíme pracovní termín **asociativní** a **onomatopoické kalky**. Asociativní kalky vznikají z toho důvodu, že ne vždy by klasický gramatický kalk vyvolal u čtenáře přeloženého textu stejné asociace jako u čtenáře textu výchozího. Onomatopoické kalky vznikají užitím zvukomalebných prvků, které v cílovém čtenáři vyvolají stejné asociace jako u čtenáře výchozího. Užití asociativních a onomatopoických kalků je omezeno na umělecký překlad.

Kalky (zvláště ty asociativní) by se daly svým způsobem označit za **neologismy**, protože daná slova nebo slovní spojení v cílovém jazyce doposud neexistovala. Výhodou kalků je to, že zachovávají vnitřní formu celého spojení i význam jednotlivých elementů. Metoda kalkování je použitelná pouze tehdy, když alespoň jeden komponent propria má apelativní nebo onomatopoickou hodnotu:

Popelční středa – Пепельная среда; Den upálení mistra Jana Husa – День казни Яна Гуса; храм Христа Спасителя – katedrála Krista Spasitele; Государственный исторический музей – Státní historické muzeum; гостиница Украина – hotel Ukrajina.

Pokud má apelativní hodnotu pouze některý z komponentů, mluvíme o **částečném kalkování**, které může být doplněno například o transkripci:

XXIII. mezinárodní hudební festival Český Krumlov – XXIII международный музыкальный фестиваль Чески-Крумлов; Евropská unie – Евросоюз; Советский союз – Sovětský svaz; Доктор Живаго – Doktor Živago; Государственная дума – Státní дума; Новодевичий монастырь – Novoděvičí klášter.

Nejčastěji se kalky používají při převodu názvů firem, výrobků, společností, filmů, literárních a hudebních děl, organizací a institucí, často se s nimi také setkáváme u převodu mikrotoponym a nomen omen.

5.2.2 Princip zohledňující pouze význam – metoda onymické substituce (funkční analogie), deonymizace (explikace, opisný překlad)

5.2.2.1 Onymická substituce (funkční analogie)

Metoda substituce (funkční analogie) je přímá náhrada za domácí analogii, zámena cizího slova, slovního spojení či věty za výraz domácí, jehož obsahová složka co nejdůležitěji popisuje denotát původního výrazu. Vnitřní ani vnější forma se při tomto převodu nezachovává, a je tedy porušena identifikační funkce propria. Někdy je tato metoda označována za *přibližný překlad* (např. Vysloužilová 2002: 16). Používá se místo kalkování tam, kde není možné zachování vnitřní formy (z důvodů estetických či syntaktických), nebo tehdy, když slovo či slovní spojení nemá vnitřní strukturu, není složeno z více částí. Velmi důležité je užití substituce také tehdy, kdy je sice možné utvořit kalk, konotativní spojení lexikálních jednotek má však jiný význam, než výraz původní (*миграционная служба* není možné přeložit kalkem jako *migrační služba*, ale substitucí jako *cizinecká policie*, protože kalk by v cílovém recipientovi nevyvolal stejné asociace jako u výchozího).

Rozdíl mezi kalkováním a substitucí je možné přirovnat k rozdílu mezi doslovným a volným překladem. U doslovného překládáme slovo za slovo a zachováváme stavbu věty (slovního spojení), u volného vycházíme ze smyslu, popisujeme jinými slovy, která budou i jinak uspořádána. Substituce (funkční analogie) se často užívá u názvů filmů, literárních děl, názvů svátků a institucí. Pro srovnání uvádíme příklady názvů filmů, které byly převedeny pomocí kalků / doslovných překladů, a jiných, které byly převedeny pomocí substituce / volného překladu.

Kalk: *Бриллиантовая рука* – *Brilantová ruka*; *Особенности национальной охоты* – *Světáz národního lovu*; *Русский ковчег* – *Ruská archa*.

Substituce: *Неслужбное задание* – *Bez rozkazu*; *Полумгла* – *Zajatci mlhy*; *Царьбуйца* – *Atentát na cara*; *Под ливнем пул* – *Tajná zbraň*; *Грозовые ворота* – *Průstmyk smrti*; *Царь* – *Ivan Hrozný*.

5.2.2.2 Deonymizace (explikace, opisný překlad, vynechání VJ)

Vlastní jméno je v uměleckém překladu možné zcela vypustit tehdy, když je použito jako srovnání (metafora) a u příjemce cílového textu se neočekávají dostatečné znalosti historických a kulturních souvislostí, aby metaforu pochopil. Překladatel může proprium nahradit apelativem: *I dreamed of becoming Debbie Gibson* – *Žít tak život hvězdy* / *Жить жизнь поп-иконны*. Deonymizace je častá také v názvech

filmů, kdy se u cílového publika nepočítá se znalostí jmenované osoby: *Тайна неперевала Дятлова – Záhada Hory mrtvých*. Velmi častá je deonymizace také při převodu frazémů: *Хватит Ваньку валять. – Nedělej ze sebe šaška.*

5.2.3 Princip zachování formální podoby propria a jeho významu – metoda rozšíření informačního základu (doplnění), uvedení poznámky pod čarou, zdvojený převod

5.2.3.1 Rozšíření informačního základu³⁹, uvedení poznámky pod čarou

Dosažení ideálního stavu, tedy zachování formální i obsahové stránky, je možné jen u těch VJ, která označují objekty či osoby, jež jsou známé v obou kulturních a jazykových prostředích. Naopak mnohem častější je situace, kdy je VJ široce populární v jedné kultuře, ale v kultuře druhé je neznámé. Překladatelský oříšek pak vzniká, když je jméno známé osobnosti použito jako metafora nebo pro vyvolání nejrůznějších asociací (charakterové vlastnosti, styl života, historické pozadí situace apod.). Jde například o výrok typu *Byl to takový švejk*, což je pro české mluvčí popis dostatečně zřejmý, příslušníci jiné národnosti však mohou potřebovat pro pochopení charakterových vlastností dané osoby nápovědu. Příklad z americké literatury uvádí D. I. Jermolovič (2005: 159): věta *I dreamed of becoming Debbie Gibson* nebude při překladu *Žít tak život Debbie Gibson* dávat českému ani ruskému čtenáři žádný smysl, neboť tato populární americká zpěvačka není v Evropě tak známá jako v Americe. Pokud se nerozhodneme VJ úplně vynechat (deonymizace, viz výše), můžeme výrok rozšířit: *Hvězdy jako Debbie Gibson, ty si žijí...* Další příklad rozšíření je vidět v následujícím úryvku z českého tisku:

Ruské ministerstvo školství požádalo zástupce vysokých škol více informovat o vzdělávací činnosti prováděné za účasti delegace EU v zemi, píše ruský deník Izvestija. V dokumentu podle Izvestije stojí, že k tomuto apelu došlo v souvislosti se zhoršením krize na pozadí ukrajinských vztahů s Ruskem [21].

V ukázce je vidět, že poprvé byl význam transkribovaného VJ vysvětlen spojením *ruský deník*, poté je již používáno pouze v transkribované podobě a dokonce skloňováno. Vhodnost a takový způsob skloňování jsou sporné, neboť tvar *известия* je podoba plurálu od slova *известие*.

Další využití metody rozšíření je spojeno s tím, že když se vlastní jméno dostane do nového jazykového prostředí, obvykle v něm nevystupuje izolovaně (po-

³⁹ Jermolovič v tomto případě používá termín *сёманти́ческая эксплика́ция* (*семантическая экспликация*), my jsme se však rozhodli se přímému kalku tohoto termínu vyhnout, aby nedošlo k terminologické polysemii s výrazem, který používá Eva Vysloužilová. Ta termínem *explicace* označuje *opisný překlad*, kdy se lexikální jednotka zamění slovním spojením, které vysvětluje či objasňuje její význam (Vysloužilová 2002: 15).

kud se nejedná o seznamy jmen, podpisy, nadpisy, názvy v mapách apod.), ale je zapojeno do kontextu a především do gramatického systému cílového jazyka. Podle jeho pozice ve větě se na ně (zvláště ve slovanských jazycích, které nemají gramatikalizovaný slovosled) začínají uplatňovat nejrůznější tvaroslovná pravidla a s tím spojené potřeby používání flektivních koncovek.

Pokud je jméno přeneseno do nového jazykového prostředí pomocí transkripce, skloňování obvykle nevyvolává větší problémy, neboť slovo je zařazeno k takovému paradigmatu, do jehož třídy svojí koncovkou nejlépe zapadá (sporné případy v této oblasti jsou probrány v kapitole o převodu antroponym). Složitější situace nastává tehdy, když je jméno graficky transplantováno mezi jazyky s různými grafickými systémy, neboť tehdy si proprium jen velmi stěží může osvojit tvaroslovné koncovky jazyka příjemce. Transplantovaná propria zůstávají nesklonná, což je ve většině flektivních slovanských jazyků problém, protože závislost větných členů ve slovanských jazycích neurčuje jejich pořadí ve větě, ale pádová koncovka. Z toho důvodu může při použití nesklonného transplantovaného propria nastat situace, že pro čtenáře nebude pochopitelné, kdo je aktivním a kdo pasivním účastníkem situace. V následující větě není pro čtenáře pochopitelné, kdo poskytoval půjčku komu: «Переговоры касались вопроса о предоставлении BNP Paribas кредита Thomson» (příklad viz Jermolovič 2005: 145). Proprium, které bylo převedeno pomocí přímého grafického přenosu nebo transkripce, může být proto **doplněno** (rozšířeno) o vhodné apelativum (ukazatel druhu objektu, klasifikátor), které na sebe kromě vyjádření sémantické hodnoty převezme i funkci ukazatele syntaktických vztahů. V tomto kontextu by se hodila například slova jako *firma, společnost, banka*: «Переговоры касались вопроса о предоставлении *банком* BNP Paribas кредита *фирме* Thomson» (příklad viz Jermolovič 2005: 146).

Modifikací této transformace je uvedení **poznámky pod čarou**, což je sice v dnešní době (na rozdíl od doby dřívější) v uměleckém překladu řešení nepříliš časté, protože může text zbytečně zatěžovat, někdy však překladatel nemá jinou možnost a naopak čtenář dodatečné informace ocení, protože nemusí mít stejný okruh znalostí jako recipient v původním jazykovém prostředí.

5.2.3.2 Metoda zdvojeného převodu

V některých případech (nejčastěji v publicistice a v textech zaměřených na turismus) je žádoucí současné zachování formální podoby onyma a vysvětlení jeho významu. V takovém případě (pokud to text z estetického hlediska dovolí) je vhodné užít metodu tzv. zdvojeného převodu, kdy VJ převedeme zároveň pomocí **grafické transplantace/transkripce** a v závorce uvedeme přibližný ekvivalent vytvořený buď pomocí **kalku**, nebo **substitute**: *Staroměstské náměstí* – *Староместске-намести* (*Старогородская площадь*), případně naopak, kdy formální podoba bude v závorce: *Сенная площадь* – *Senné náměstí* (*Sennaja ploščad'*).

Při překladu do ruštiny se zdvojený převod často používá u antroponym, kdy se na prvním místě uvede transkribovaná a v závorce transplantovaná varianta: *Уильям Генри Гаррисон (William Henry Harrison), бывший генерал и 9-й президент США.*

5.3 Domestikační (substituční) onymické transformace

Domestikační transformace se snaží zajistit, aby převedené VJ zprostředkovalo cílovému recipientovi stejné, nebo alespoň adekvátní informace, konotace a asociace, jaké proprium poskytuje recipientovi ve výchozím jazyce. Cílem těchto metod je zároveň to, aby byl zachován úzus a kontinuita užívání daných proprií v cílovém jazyce. Domestikační onymické transformace je možné považovat za určité typy substituce (viz výše 5.2.2)

Tyto onymické transformace se většinou řídí **principem naturalizace**⁴⁰, liší se však její mírou, důvodem a způsobem. Princip naturalizace obvykle stírá prvky cizího jazyka a kultury a u vlastních jmen se může realizovat pomocí přizpůsobení vlastního jména cílovému jazyku nebo jeho úplná záměna jménem jiným s cílem vyhovět požadavkům cílové kultury, recipientů, zadavatele překladu, ale i syntaktickému či gramatickému systému přijímajícího jazyka nebo sémantické hodnotě původního VJ (všechny metody podřízené tomuto principu lze v podstatě nazvat substitučními, neboť, jak píše Jiří Levý, jde o náhradu domácí analogií). Tyto metody se také z velké části kryjí s metodami popsány v předchozí kapitole, tedy s onymickými transformacemi zaměřenými na význam.

Někdy se může stát, že VJ přenesené pomocí transkripce, grafické transplantace nebo kalku bude v cílové kultuře znít nelibozvučně, nebude pochopeno, bude se obtížně zapojovat do morfosyntaktických vztahů ve větě nebo nebude vyhovovat marketingovým či jiným požadavkům zadavatele. V takovém případě je možné formu VJ upravit (viz eufonické přizpůsobení, adaptace) nebo zcela nahradit jiným VJ (viz onymická záměna, omezení variantnosti, tvorba neologismu, substituce).

Mezi domestikační transformace patří i některé metody, které jsou popsány v jiných kapitolách (**kalkování, deonymizace, onymická substituce, opisný překlad**).

Opakem naturalizace je **exotizační princip**, který je naopak charakterizován snahou zprostředkovat čtenáři co nejvíce původních informací z výchozího jazyka/kultury (kapitola 5.4).

---

40 Pojem naturalizace se v translatoologii používá pro stírání jazykových i kulturních specifík výchozího textu (tedy např. náhrada cizích reálií, jmen, frazémů domácími).

5.3.1 Princip libozvučnosti – metoda eufonického přizpůsobení cílovému jazyku

Při převodu pomocí transkripce se může stát, že v cílovém jazyce vzniknou nelibozvučná, nezvyklá nebo pro cílového adresáta nevyslovitelná spojení hlásek (v ruštině například *яэ, жою, иэ, ця...*). Výjimkou nebývá ani vznik takových spojení, která vyvolávají komické nebo dokonce obscénní konotace (*Herbert – Херберт, eBay – еБей*). Taková spojení narušují plynulost čtení především uměleckých, reklamních a publicistických textů. Proto je v odůvodněných případech možné narušit transkripční pravidla a přizpůsobit jméno systému přijímajícího jazyka tak, aby se snáze vyslovovalo (toto samozřejmě není možné v textech s právní platností, v dokumentech, katalozích apod.).

Může jít buď o záměnu jednotlivých hlásek (české jméno *Jirí* se do ruštiny v beletrii často zvykově přepisuje jako *Иржи*, nikoli jako *Йиржи*, protože spojení [йи] je pro ruské mluvčí obtížně vyslovitelné; anglické a německé *Herbert* a *Herman* se převádí jako *Герберт* a *Герман*, nikoli jako *Херберт* a *Херман*, aby nezačínala stejně jako vulgární slovo), nebo (především v uměleckém překladu) i o záměnu celých jmen. Jak uvádí D. I. Jermolovič (2005: 140), například jméno hrdinky *Perdity* z Shakespearovy *Zimní pohádky* by v ruštině znělo *Пердута*, což vyvolává komický dojem. Prostá substituce jména (onymická záměna) by nebyla nejvhodnějším způsobem, neboť jméno má u Shakespeara navíc i sémanticko-etymologickou hodnotu – vychází z francouzského *perdre* nebo latinského *perditus* s významem ztracený, zničený. Překladatel do ruštiny V. V. Levik proto nahradil nevhodně znějící jméno variantou *Умпана*, lze tedy mluvit o asociativním kalku.

Podobným příkladem eufonického přizpůsobení je přepis jména *Шитиков*, které by se dle pravidel praktické transkripce mělo přepisovat do angličtiny jako *Shitikov*. Protože takové jméno vyvolává pro anglicky mluvící obecnost nevhodné konotace, bývá raději přepisováno formou *Chitikov*.

Princip libozvučnosti je využíván také při dlužení vokálů u některých hypokoristik. V krásné literatuře např. dlužíme jména jako *Ваня, Маши, Катя, Татьяна* > *Váňa, Máša, Káťa, Taťána* apod.

Faktor libozvučnosti hraje velkou úlohu také u převodu chrématonym, a to především v názvech firem a produktů. Firmy by proto měly již při svém vzniku předjímat, jak bude název jejich společnosti znít v případných dalších zemích, na jejichž trhy plánují expandovat (srov. již uvedené problematické přepisy firem *еБанк, еБей*).

Z důvodu možného nebezpečí neidentifikovatelnosti výchozího slova je však potřeba metodou eufonického přizpůsobení šetřit a využívat ji pouze po zralé úvaze. Vhodné oblasti opodstatněné náhrady nelibozvučné skupiny písmen jsou dětská literatura, překlad dramatických děl nebo obecně tehdy, kdy by použitím praktické transkripce vznikla spojení s vulgárním, obscénním nebo komickým

komponentem. Existují však případy, kdy je eufonické přizpůsobení vyložené nevhodné i tehdy, když transkripce vyvolává směšné asociace. Například v odborné literatuře a při právním překladu musejí být jména, na která je odkazováno, zachována v souladu s pravidly transliterace nebo transkripce, aby bylo možné je zpětně dohledat.

5.3.2 Princip zachování totožnosti – metoda omezení variantnosti VJ

Propriím ve slovanském jazykovém prostředí je, na rozdíl od jazyků západoevropských, vlastní poměrně vysoká míra variantnosti. České jméno *Jan* má mimo jiné domáckou podobu *Honza*; *Vladislava* mohou nazývat *Slávkem*; ruské jméno *Александр* se může v literatuře vyskytnout jako *Caua* nebo *Шыпа*. Kromě těchto domáckých podob existuje také velké množství deminutiv či augmentativ (*Lenka* × *Lenička* × *Lenica*; *Petra* × *Petruška* × *Petruša*). Tento fenomén způsobuje při překladu následující obtíže: Cílový jazyk může tvořit deminutiva či augmentativa jinými sufixy, sémanticky někdy zcela opačnými. Pokud se české *Lenka* pomocí transkripce přepíše jako *Ленка*, může u ruského adresáta vyvolat negativní konotace, neboť sufix *-ka/-nka* může mít v ruštině při použití s antroponymy nádech pejorativnosti. Naopak ruské *Ксеноа* místo *Ксения* může znít pejorativně pro čtenáře českého, protože sufix *-uša* je v češtině vyhrazen pro zhrublá oslovení, srov. *Petra* – *Petruša*. Kromě toho čtenář překladového textu nemusí vědět, že česká jména *Jan* a *Honza* či ruská *Caua* a *Шыпа* jsou dvě podoby téhož jména a označují jednu osobu.

Výše uvedené důvody mohou překladatele opravňovat k tomu, aby místo transkripce použil metodu omezení variantnosti VJ a nahradil všechny rozdílné podoby podobou jednou (tedy všude, kde se v originále vyskytuje *Jan*, *Honza*, *Honzík*, *Jeník*, *Janiček*, *Jěna*, použije jedinou formu jména, pro ruštinu například *Ян*).

Je však potřeba připomenout vzdělávací funkci beletrie, kdy se čtenář četbou seznamuje s jazykovým systémem a reáliemi výchozího jazyka, a přílišné zásahy by proto mohly být kontraproduktivní. Překladatel by se k nim měl uchýlovat jen po velmi zralé úvaze.

Tato metoda je podrobněji rozvedena v kapitole o převodu antroponym.

5.3.3 Princip využití onymických zdrojů přijímajícího jazyka – metoda onymické a etymologické záměny, vytvoření neologismu

5.3.3.1 Metoda onymické záměny

Tato metoda je opakem principu zachování jazykových prvků originálu a v dnešní překladatelské praxi není tolik užívána jako dříve (v 18. století v prvních pře-

kladech do ruštiny byla *Manon Lescaut* Abbého Prévosta převáděna jako *Mášeňka Leskova*, dnes se již užívá klasický transkripční převod *Манон Леско*.

Při onymické záměně je použito křestní jméno (případně i příjmení) z onymických zdrojů cílového jazyka, přičemž toto jméno nemusí být etymologicky příbuzné s výchozím propriem. Tato metoda stírá charakteristické rysy zdrojového jazyka a kultury (potlačení tzv. „překladovosti“). Cílem metody je zajistit vysokou míru plynulosti čtení cílového textu a vyvolat dojem originálnosti přeloženého textu. Původní jména jsou nahrazena jmény, která jsou vlastní jazyku příjemce.⁴¹

V současné době je však v překladatelství patrná spíše tendence překladovost přiznávat a překlady exotizovat, takže neopodstatněné užití této metody bývá předmětem negativní kritiky. Onymická záměna proto nachází uplatnění pouze v dětské a humoristické literatuře, poezii a částečně dramatu. Opodstatnitelná je také při překladu jmen, která byla autorem originálu použita s cílem vyvolat určité konotace prostřednictvím zvukových, historických, literárních a jiných asociací, a také u jmen mluvčících, kde se však již může jednat o vytvoření neologismu nebo o náhradu pomocí substituce (viz kapitola o překladu antroponym).

5.3.3.2 Metoda etymologické záměny⁴²

Etymologická záměna je variantou onymické záměny, při převodu však využívá etymologicky příbuzné vlastní jméno, které již existuje ve fondu cílového jazyka: *John – Jan – Иван; Alice – Ануца, Michal – Мухаул*. Tato metoda se blíže podobá metodě konsenzuálního převodu (viz níže), rozdíl je však v tom, že pro konsenzuální převod nevolíme jména z vlastního fondu, ale užíváme jazykově přizpůsobené (např. počeštěné) varianty jmen výchozích, např. antických (*Horacius* místo *Horatius* apod.). Je však nutno přiznat, že v některých případech není možné zcela jednoznačně určit, zda jméno patří do fondu jmen přijímajícího jazyka (etymologická záměna), nebo nepatří (konsenzuální převod), a metodu etymologické záměny proto někdy nemusí být možné odlišit od metody konsenzuálního převodu.

41 Je to svým způsobem pokračování principu libozvučnosti a zároveň se jedná o metodu substituce, u náhrady křestních jmen se však substituce nazývá onymickou záměnou.

42 Pro tuto metodu využívá D. I. Jermolovič termín *транснозия*. Tento však nepřebíráme, protože je v české jazykovědě užíván pro poměrně širokou paletu jevů. Lotkuv slovník *Lingvistické terminologie* jej definuje jako „onomaziologický způsob nebo proces přenesení jazykového prostředku (zpravidla slova) z jedné jazykové kategorie, vrstvy, roviny, do jiné, např. z jednoho slovního druhu do jiného, srov. *vedoucí pracovník, náš vedoucí*“ (Lotko 2003: 119). Kanadští lingvisté Vinay a Darbelnet (a v návaznosti na ně množství německých, ruských i českých autorů) tento pojem v rámci překladových transformací popisují jako „nutné gramatické změny v důsledku odlišného jazykového systému“ (Knittlová 2010: 19). Pro tento jev zde shodně s Lotkovým slovníkem používáme termín *adaptace*. Pro jev popsany v kapitole 5.3.3 volíme termín *etymologická záměna*.

Ruské paralely cizích křestních jmen byly v Sovětském svazu dokonce zapisovány i do oficiálních dokumentů, neboť každý občan SSSR měl v pase kromě národní podoby svého jména i variantu ruskou, protože ruština byla oficiálním jazykem všech svazových republik. Ukrajinský pas se jménem *Микола* tak obsahoval i ruskou podobu jména – *Николаи*, která byla v oficiálních dokumentech preferována. Po rozpadu SSSR se od této praxe zápisu jmen v dokumentech sice upustilo, v běžných textech se však drží nadále a probíhá i opačným směrem (Ukrajinci mají tendenci ukrajinizovat ruská jména).

Rusifikace založená na metodě etymologické záměny se v době SSSR projevovala i při přepisu toponymických názvů, a tak vzniklo velké množství exonym, která se v zemích bývalého sovětského bloku, a dokonce i mimo něj, užívají dodnes. V době existence Sovětského svazu se totiž všechna jména svazových republik i jejich měst přepisovala do západoevropských jazyků z jejich ruské varianty (nikoli z výchozího jazyka dané svazové republiky). Dříve se například *Казахстан* přepisoval do angličtiny jako *Kazakhstan* (jedná se o přepis z ruštiny), dnes je to *Kazakstan*, což je přepis, který více odpovídá výslovnosti v kazaštině. Stejně tak toponymum *Київ* se dnes v angličtině oficiálně přepisuje jako *Kyiv*, nikoli jako *Kiev*. Čeština se však nadále drží tradiční varianty přepisu z rusifikované verze (*Kyjev*, *Kazachstán*).

Využití etymologické záměny je stejně jako u onymické záměny omezené a především v oblasti antroponymie je potřeba s ní šetřit, protože její použití může vyvolat problémy s jednoznačnou identifikací jména i nevoli kritiků při překladu beletrie. Jedním z mála případů, kde je etymologická záměna zcela na místě i v případě antroponym, jsou překlady a texty obsahující historická jména a jména biblických osob, monarchů, svatých, historických a legendárních osobností. O této problematice blíže pojednává kapitola 7.7.

Metoda onymické i etymologické záměny je v podstatě totéž co substitute, neboť jde o náhradu domácí analogií. O onymické či etymologické záměně mluvíme pouze u antroponym, případně toponym (exonyma).

5.3.3.3 Vytvoření neologismu

Metoda vytvoření neologismu sice plně neodpovídá principu využití onymických zdrojů přijímajícího jazyka, nově vytvořená propria se však snaží napodobit onymický systém cílového jazyka, metodu proto zahrnujeme do této kapitoly.

Obzvláště v uměleckém překladu někdy není možné autorská vlastní jména převést pomocí gramatického kalku, protože by výsledek nebyl esteticky přijatelný nebo by významově či asociativně neodpovídal výchozímu VJ, ani pomocí transkripce, protože by došlo ke ztrátě sémantické hodnoty propria. Tvorba neologismů však klade na překladatele velmi vysoké nároky, a je potřeba ji proto využívat jen po zralé úvaze. Populární jsou dnes příklady z oblíbené řady fantasy

románů Harry Potter v překladu od Pavla a Vladimíra Medkových (*Aberforth Dumbledore – Aberforth Brumbál, Pius Thicknesse – Pius Břichnáč, Privet Drive – Zobí ulice*). Tyto neologismy jsou většinou vytvořeny pomocí hlubší etymologické nebo slovo-
tvorné analýzy, případně na základě onomatopoického či asociativního principu. Vzhledem k tomu, že je podoba těchto VJ nějak motivována původním vlastním jménem, lze je označit i za kalky, ne však za kalky gramatické, nýbrž sémantické, asociativní nebo onomatopoické (viz výše).

Česká překladatelská tradice tíhne k vytváření lokálních variant více než například ruská, kde jsou i sémanticky zatížená VJ častěji přenášena transkripčně (*Аберforth Дамблдор, Пьюс Тикнесс, Прайвет Драйв*). Tvorba neologismů je nejčastější u převodu tzv. mluvících jmen (nomen omen).

Všechny neologismy, které byly vytvořeny s ohledem na výchozí VJ a lze je tedy chápat i jako kalky, označujeme jako **neologismy motivované**. Někteří překladatelé však užívají i **neologismů nemotivovaných**, a to tehdy, když nové VJ vytvoří na základě subjektivních pocitů či jiných zásad (k tomuto může dojít i kvůli neschopnosti odhalit motivaci vytvoření původního autorského vlastního jména).

5.3.4 Princip zachování historické tradice – metoda konsenzuálního a uzuálního převodu, precedens původního překladu

Při **konsenzuálním převodu** využíváme hotové názvy pro chrématonyma, některá toponyma (exonyma) i bionyma (především antroponyma, ale i názvy rostlin a zvířat), které mají v jednotlivých jazycích již vytvořeny své ustálené názvy, na kterých se společenství shodlo, zaneslo je do své odborné a vzdělávací literatury a je zvyklé je užívat, do jeho onymického fondu však původně nepatří. Při jistém zobecnění by se i tento druh převodu dal označit za substituci, i když to není úplně přesné, protože u substituce nahrazujeme domácí existující analogií (popisovaná reálie by tedy měla existovat v přijímající kultuře).

Jde například o jména bitev, která nepřevádíme kalkováním, ale zvykově podle modelu tvorby podobných názvů v přijímajícím jazyce (*bitva u Slavkova – битва под Аустерлицем*, nikoli *битва у Славкова).

Častý je konsenzuální převod také u některých toponym, která zvykově nejsou přenášena transkripcí, ale právě zavedeným názvem (*Сибирь – Sibiř, Россия – Rusko*). Metodu můžeme uplatnit i tehdy, když do převodu vstupuje třetí jazyk, pokud v cílovém jazyce existuje zavedený název (*Бена – Vídeň, Лондон – Londýn, Азия – Asie*). Mnohé zavedené názvy vznikly pomocí transkripce (*Москва – Moskva*). O konsenzuálním převodu mluvíme pouze tehdy, když převod metodu transkripce nebo čistého gramatického kalku nějak narušuje.

Konsenzuálním převodem se převádějí také např. jména obyvatelská (*москвич – Moskván*) a hypokoristika. Jak bylo řečeno výše, ruština nedisponuje kvantitou

voakálů, a proto ani při převodu by tato kvantita neměla vznikat. Ovšem v některých případech, zvláště u hypokoristik, jsme si zvykli ruská jména zapisovat s kvantitou. V krásné literatuře proto není chyba psát ruská jména v podobě *Váňa*, *Máša*, *Káťa*, *Tatána* apod. V textech dokumentárního charakteru by však takový zápis byl chybný.

O konsenzuálním převodu někdy mluvíme také u jmen křestních, biblických či jmen antických, u těch však může být obtížné je odlišit od etymologické záměny či metody vyhledání původní podoby VJ (viz níže). Například jméno *Ruth* se dnes do ruštiny správně přepíše jako *Pym* (transkripce), ovšem v Bibli se vyskytuje v podobě *Pyфь*. Také antická jména často převádíme pomocí konsenzuálního převodu (*Гораций* – *Horácius*).

Některá propria (nejčastěji antroponyma či toponyma) byla dříve přejata na základě chybných pravidel převodu, nicméně tato podoba se v cílovém jazyce již natolik vžila, že snaha o nápravu by vyvolala jen zmatení a nepochopení ze strany čtenářů. Pokud došlo k převodu právě na základě nějaké chyby, můžeme jako určitý podtyp konsenzuálního převodu stanovit **uzuální převod**. Příkladem takového chybného převodu je již zmiňované jméno francouzského spisovatele *Victora Huga*, které se do ruštiny přepisuje jako *Виктор Гюго*, dnešní správný přepis by však byl *Виктор Юго*. Další příklad uvádí D. I. Jermolovič (2005: 157). V románu anglického spisovatele Samuela Richardsona *Clarissa* vystupuje hrdina *Robert Lovelace*. V souladu s pravidly praktické transkripce by toto jméno mělo být do ruštiny převedeno jako *Лавлеус*, ovšem vzhledem k tomu, že ve starých ruských překladech mělo jméno podobu *Ловелас* a že tato podoba vešla ve známost díky románu A. S. Puškina *Evžen Oněgin* (a že se ze jména vlastního dokonce stalo jméno obecné), není už v silách žádného překladatele tuto podobu změnit a zavést podobu novou, správnou. Jedná se však pouze o případ, že je řeč o hrdinovi zmíněného románu. Pokud bychom mluvili o hrdinovi nějakého nového románu, který s dílem Clarissovým nijak nesouvisí, byla by chyba zachovávat nesprávně transkribovanou podobu.

Pokud chce autor překladového textu uvést správnou variantu, měl by napsat varianty obě, jak je vidět v následující ukázce:

На номенклатуру как на особую категорию лексических единиц впервые обратил внимание Хьюэлл (в традиционной передаче Уэвель) (Superanskaja 1973: 210).

Vžitý je u některých VJ také nesprávný převod ruského *ě*, které by se mělo přepisovat jako *jo*, ale v některých případech se již natolik vžil zápis a výslovnost přes literu *ě* nebo *e*, že není možné jej měnit (*Potěmkin* místo *Poťomkin*, *Petr* místo *Pjotr*).

Precedens původního překladu se užívá u názvů uměleckých děl (především knih), kdy by si překladatel měl vždy ověřit, zda dílo nebylo již přeloženo, a pokud je to možné, měl by užít již zavedený název, aby byla zachována kontinuita.

Pokud však má proti užití existujícího názvu pádné argumenty, má plné právo zvolit překlad nový.

5.3.5 Princip přizpůsobení VJ gramatickému a morfologickému systému přijímajícího jazyka – hybridní metoda, metoda adaptace, metoda morfologizace, větněčlenská záměna

5.3.5.1 Hybridní metoda

Hybridní metoda spočívá v tom, že k transplantovanému propriu se připojí pádové koncovky přijímajícího jazyka (v ruštině za apostrofem). V současné ruštině tato metoda nenachází široké uplatnění, i když v 19. století byla poměrně rozšířená:

*Кроме пересланных тобою писем, я получил в Ясенках два интересных письма: одно от Ваттсбю с статьями, написанными разными **Reverend'аму** по случаю выдержек из Ц[арства] Б[ожия] [11].*

Jisté uplatnění tato metoda dnes stále nachází v neoficiální ruské internetové komunikaci (soukromá komunikace na sociálních sítích apod.), kde si účastníci komunikace zvykli používat graficky transplantované (a tedy latinkou psané) názvy, jejich nesklonování by jim však ztěžovalo komunikaci.

Při převodu z ruštiny do češtiny je použití této metody vyloučeno už proto, že nedochází k přejímkám pomocí přímého grafického přenosu.

5.3.5.2 Metoda adaptace⁴³

Zakončení vlastního jména ve slovanských jazycích obvykle indikuje jeho náležitost k určitému rodu a k deklinačnímu paradigmatu. Při převodu do nového jazykového prostředí se jméno stává součástí cílového jazyka a jsou na něho uplatňována gramatická pravidla tohoto jazyka, což může zapříčinit nesoulad mezi gramatickým a faktickým rodem. Z toho důvodu se především v beletrii často přistupuje k adaptaci sufixů, aby čtenář cílového textu poznal i bez kontextu, zda se jedná o muže či ženu. V česko-ruském prostředí se to nejčastěji projevuje

⁴³ Jermolovič pro tento jev užívá termín *morfogramatická modifikace* (морфограмматическая модификация), který jsme se však rozhodli nepřevzít, protože dle Lotkova *Slovníku lingvistických termínů pro filology* se v našem prostředí pro tento jev užívá termín *adaptace*, tj. „proces počesťování cizích jazykových prostředků (zvl. lexikálních), např. adaptace cizích přídavných jmen domácí slovtvornou příponou -(n)i“ (Lotko 2003: 9), podobným způsobem chápe tento jev *Nový encyklopedický slovník češtiny* (Karlík a kol., 2016). Vinay a Darbelnet sice termín *adaptace* chápou jako „substituci situace popsané v originále jinou adekvátní situací“ (Knittlová 2010: 19), tento termín je však v české translatologii častěji popisován jako *naturalizace* nebo právě *substituce* (např. Levý).

u jmen zakončených na *-ie* (*Marie – Мария, Julie – Юлия*); při převodu z angličtiny do ruštiny jsou někdy k ženským jménům připojovány koncovky ženského rodu (*Susan – Сузан/Сузанна, Sybil – Сибил/Сибилла, Evelyn – Ивлин/Эвелина*).

Tato metoda se poměrně striktně dodržovala až do 20. století, dnes se klade větší důraz na zachování formální podobnosti VJ a na jeho snadnou zpětnou identifikaci. V textech, kde nemá právní aspekt VJ takovou důležitost (dětská literatura, beletrie obecně), je tato metoda stále opodstatněná. Při převodu mezi ruštinou a češtinou se s touto praxí setkáváme v následujících situacích:

A) Při převodu z ruštiny do češtiny například:

- přechylování ženských příjmení (*Кознецова – Kuzněcovová, Толстая – Tolstá*);
- počešťování mužských příjmení na *-uř* pomocí koncovky *-ý* (*Достоевский – Dostojevský*, použití této koncovky však není považováno za správné);
- *Юлия – Julie, Софья – Sofie*.

B) Při převodu z češtiny do ruštiny například:

- *Alice – Алиса, Marie – Мария*;
- porušování mužských příjmení (*Rosický – Росицкий*).

Adaptace však není omezena jen na sufiky vlastních jmen. Zvláště v beletrii je plně opodstatnitelná i v základu např. ruského jména *Светлана*, jehož transkripční podoba bude *Svetlana*, tu je však možné (v beletrii, někdy i v publicistice) adaptovat na podobu *Světlana*. Toto je však možné pouze u takových jmen, jejichž podoba se adaptací příliš nezmění a stále bude zachována identifikační funkce daného VJ. Jméno *Иван*, které je sice etymologicky příbuzné s českým *Jan*, ale formálně se mu dosti vzdaluje, budeme do češtiny převádět jako *Ivan* (pokud se z nějakého důvodu nerozhodneme pro etymologickou záměnu).

O adaptaci mluvíme také při **pravopisném přizpůsobení** transkribovaných toponym, která je potřeba přizpůsobit ortografickým pravidlům přijímajícího jazyka (např. psaní velkých písmen či spojovníků v geografických názvech, více viz kapitola 8.1.2).

Určitým typem adaptace je také **morfologizace** přejatých toponymických názvů, které mohou být v méně oficiálních textech přejaty nikoli transkripčně (*Чески-Крумлов*), ale právě adaptačně (*Чешский Крумлов*).

Také **dloužení** vokálů, v ruštině výhradně krátkých, můžeme označit za adaptaci (*Ваня – Váňa*).

5.3.5.3 Metoda větněčlenské záměny

K záměně větních členů dochází v onymickém převodu nejčastěji tehdy, když název obsahuje antroponymickou složku vyjádřenou v ruštině neshodným přívlastkem (*Театр Чехова*), který se v češtině obvykle nahrazuje přívlastkem shodným (*Čechovovo divadlo*).

5.4 Exotizační onymické transformace

5.4.1 Princip využití vzdělávacího potenciálu překladové literatury – exotizace textu

U překladové literatury bychom neměli zapomínat na to, že má velký vzdělávací potenciál, neboť čtenář se může nenásilnou formou seznámit s kulturou, historií a reáliemi země, ve které se děj odehrává. Z toho důvodu je přílišné užívání domestikačních (substitučních) metod nežádoucí. Vlastní jména „se mohou stát signálem cizosti textu a spolu [...] s názvy reálií tvoří body, jež udržují kontinuitu povědomí cizosti prostředí i literárního díla a průběžně připomínají, že jde o překlad, nikoli originál“ [Straková 1994: 174]. Z toho důvodu je i v beletrii mnohdy vhodnější VJ graficky transplantovat nebo transkribovat než překládat pomocí kalku, vytvářet autorský neologismus na etymologické nebo jiné bázi či vybrat jméno z vlastního onymického fondu. Požadavek exotizace textu splňují již dříve popsané metody **transkripce** (transliterace) a **grafické transplantace**, které mohou být vhodně doplňovány pomocí slovníčků, poznámek pod čarou, rozšířením informačního základu, zdvojeným převodem a podobně.

5.4.2 Princip zachování výchozí podoby VJ – metoda vyhledání původní podoby VJ

Princip zachování výchozí podoby VJ je důležitý především tehdy, když do dvoj- jazyčného komunikačního aktu vstupuje třetí jazyk a pokud tyto jazyky užívají různé grafické systémy. Pokud jméno, které převádíme, není ve zdrojovém jazyce původní, ale pochází z jazyka jiného, je potřeba je transkribovat pomocí pravidel transkripce z jazyka originálu (například při transkripci zjevně neruského jména z ruského textu do českého vždy vyhledáme výchozí podobu: *английский писатель Уильям Шекспир* – *anglický spisovatel William Shakespeare*, nikoli *Uiljam Šekspir). Jinak je tomu při transliteraci souvislého textu např. v názvech knih či článků pro účely katalogizace: *Язык комедий Шекспира* – *Jazyk komedií Šekspira*.

Metoda vyhledání původní podoby VJ se v některých aspektech může podobat metodě etymologické záměny či konsenzuálního převodu, rozdíl je však v tom, že při konsenzuálním převodu volíme podobu přizpůsobenou cílovému jazyku, např. češtině (*Гораций* – *Horácius*) a při etymologické záměně musí VJ existovat ve fondu jmen jazyka příjemce, např. v češtině (*Екатерина* – *Kateřina*). Užitím metody vyhledání původní varianty se snažíme nalézt výchozí podobu (nebo její transkripci) daného jména v jazyce, ze kterého jméno pochází (*Гораций* – *Horatius*, *Уильям* – *William*).

V rusky psaných textech se i v dnešní době stále drží tradice porušování jmen příslušníků bývalého SSSR, takže pokud ruský text pojednává například o ukrajinských reáliích, proprium bude velmi pravděpodobně napsáno v ruské podobě. U těchto antroponym, toponym, chrématonym a dalších VJ je potřeba vyhledat původní ukrajinskou podobu a do češtiny ji převést buď kalkem (pokud se jedná například o instituci), nebo pomocí pravidel ukrajinsko-české transkripce (tabulka je k dispozici ve školním či akademickém vydání Pravidel českého pravopisu, viz např. *Pravidla českého pravopisu*. 2. vyd. Praha: Academia, 2013, s. 79–80). Stejně se postupuje při převodu běloruských, gruzínských, arménských, kazašských a jiných reálií, které byly v ruském textu porušeny⁴⁴.

Příklady textů, ve kterých je potřeba vyhledat původní jazykovou variantu:

Вокзал авторства Александра Вербуцкого соединяет в себе чисто конструктивистские приемы...

*Nádraží, jehož autorem je **Oleksandr Verbyckyj**, spojuje čisté konstruktivistické postupy...*

*В украинском Харькове этот самый новый быт уже вздымался многоэтажными структурами **Госпрома**...*

*V ukrajinském Charkově se tento nový svět už zvedal z prachu v podobě výškových budov **Deržpromu** (rus. **Gospromu**)...*

5.5 Volba správné metody převodu

Snaha o zachování obsahu na úkor vnější formy je u proprií pravděpodobně méně častá než postup opačný (viz zmiňovaný *postulát prvenství formy*) a většinou je motivována mimojazykovými okolnostmi. Škála výhod a nevýhod opomenutí vnější formy je ovšem natolik široká, že se překladatel nemůže řídit pevnými pravidly a konečné řešení spočívá jen na jeho překladatelském citu. Nejčastěji volí mezi dvěma dilematy:

5.5.1 Volba mezi zachováním významu a vnější formy

Zda vybrat jako nejvhodnější formu převodu **kalkování/substituci** (zachování významu), nebo **metodu transkripce / grafické transplantace** (zachování vnější formy), je nejčastější dilema při převodu názvů uměleckých skupin, institucí, firem

⁴⁴ V otázce postsovětských reálií je samozřejmě třeba přihlédnout i k geopolitickému hledisku a k tomu, že množství osob a institucí nacházejících se např. na ukrajinském území může užívání ruských podob svých vlastních jmen vyžadovat s ohledem na svůj původ nebo politické názory. V takovém případě by se například i ukrajinské reálie převáděly pomocí česko-ruských pravidel přenosu.

a obchodních značek atd., protože právě u nich je vnější forma nejdůležitějším prvkem z hlediska právní identifikace a reklamy, na druhou stranu význam často zprostředkovává informaci o zaměření a činnosti firmy či instituce. Až na některé výjimky většinou není v silách překladatele zachovat formu i obsah, musí proto volit jednu z možností. Například název organizace *Greenpeace* se tradičně převádí do ruštiny pomocí transkripce jako *Гринпис*, je však možné, že pro samotnou organizaci a její obraz ve společnosti by bylo vhodnější užití metody kalkování (*Зеленый мир). Stejně tak *Bank of New York* se obvykle transkribuje: *Банк оф Нью-Йорк*, v novinách se však setkáme i s případy kalkování: *Банк Нью-Йорка*.

Pokud chceme do cílového jazyka převést funkční ekvivalent *propria*, musíme se především rozhodnout, zda je sémantická složka převáděného onyma užitá v **primárním**, nebo **přeneseném/obrazném/symbolickém** významu. Je-li užitá v primárním významu (*Česká strana sociálně demokratická*), volíme metodu **kalkování** s případnou **adaptací** na pravopisný a morfologický systém cílového jazyka (*Чешская социал-демократическая партия*). Je-li užitá obrazně či symbolicky (*politické hnutí Aho*), volíme metody zaměřené na **formu**, tedy transkripci nebo grafickou transplantaci (*партия «Ано»*). U mnohých *proprií* není snadné se rozhodnout, zda je sémantická složka chápána obrazně, či přímo (*Komerční banka*). V takovém případě metoda převodu závisí na typu převáděného textu (*Комерциу банка* i *Коммерческий банк*).

5.5.2 Volba mezi zachováním vnitřní formy a významu

Zde jde o rozdíl mezi **kalkem** (doslovným překladem) a **substitucí** (náhradou, volným překladem; výběr z domestikačních metod převodu). Kalk má tu výhodu, že při jeho použití bude snazší zpětná rekonstrukce původního názvu, a tudíž bude alespoň zčásti zachována identifikační funkce vlastního jména. Nevýhoda je, že doslovně přeloženému názvu nemusí cílové publikum porozumět. Pokud by ruské *proprium* *Федеральная миграционная служба* bylo přeloženo jako **Federální migrační služba* či *migrační úřad (převod pomocí kalku), příjemce jen stěží pochopí, že se ve skutečnosti jedná o *cizineckou policii* (převod pomocí substituce). Stejně tak český *matřiční úřad* není **матрическая контора*, ale *ЗАГС (отдел записи актов гражданского состояния)*. Podobný příklad z prostředí americko-ruských vztahů uvádí D. I. Jermolovič (2005: 164). Název americké státní služby *US Internal Revenue Administration* by se na základě principu zachování vnitřní formy (a tedy metodou kalkování, doslovným překladem) přeložil do ruštiny jako *Управление внутренних доходов США*. Protože z takového překladu by však příjemci textu nemuseli přesně pochopit, o jaký typ organizace se jedná, je zde mnohem vhodnější metoda funkční analogie (substituce), takže překlad bude znít *Налоговое управление США* nebo *Налоговая инспекция США*.

Se substitucí je ovšem potřeba nakládat opatrně. Například názvy dokumentů jako třeba ruský *Аттестат о среднем образовании* není vhodné (především v dokumentech s právní platností jako nostrifikace) substituovat (přizpůsobovat cílovému jazyku), ale překládat opisem. Zmíněný *Аттестат* tak nebude *Maturitní vysvědčení, ale *Vysvědčení o úplném středoškolském vzdělání*.